

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

VIII. KÖTET, II. SZÁM, 1879.

A MORDVAIAK POGÁNY ISTENEI

ÉS

ÜNNEPI SZERTARTÁSAI.

BARNA FERDINÁND

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1879.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvönkönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Arminiól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Senczi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuelről. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codextról. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Henrik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antall. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (J. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszmé Magyarországon Besenyei előtti) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 20 kr. — XI. A defferekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázó után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imret. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló. Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. Finaly Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól 51 l. 20 kr.

A MORDVAIAK POGÁNY ISTENEI

ÉS

ÜNNEPI SZERTARTÁSAI.

BARNA FERDINÁND

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1879.

A. M. T. AKADEÉMIA KÖNYVKIADÓ-IVVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest 1879. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai.

(Olvastatott a Magy. Tud. Akadémia 1877. ápril 16-án tartott ülésében.)

A finn-ugor népismeret még napjainkban is egészen műveletlen tér. Castrén M. A-nak, ki e téren is mint úttörő lépett föl, őseink hitregészetét összehasonlítgatólag tárgyalta-közben dúsabb tudományos anyaga csak is a legtávolabbi rokonnépekről volt, melyeknek területén leginkább fordulhat vala meg. Természetes tehát, hogy azon rokon népek, melyek mind nyelvökre, mind életmódjukra nézve a finnséghez közelebb állanak, a vizsgálónak világosb találkozási pontokat is szolgáltathatnak az összehasonlításra. Sajnos, hogy az e tekintetben szükséges anyag mindeddig még nincs egybegyűjtve, vagy talán inkább tudományosan rendezve. Ugyanis a rokon népek sajátosságos helyzetét, erkölceit, pogányünnepi szertartásait sat. tárgyzó tömérdek irat található szétszórtnan, különösen az orosz időszaki irodalomban. Ezenkívül a Sjögrén gyűjteményei a szentpétervári Akadémia levéltárában tartalmazznak mind nyelvészeti, mind különböző vidékekről gyűjtött népismereti kéziratokat, melyeket ő csak részben dolgozhatott fel. Talán még ennél is fontosabbak a néhai Köppen kéziratai. De kétségkívül valamennyi között leggazdagabb kincseket tartalmaz a Földirati társaság levéltára Sz.-Pétervárott, a hova főleg az orosz papságtól harmincz év óta folyvást özönlenek az ethnographiai leírások. A társaság levéltárában évről évre lehet követni a beküldött kéziratokról szóló lajstromokat, habár sajnálhatólag a küldemények a lajstromokban igen gyakran csupán csak a kormánykerületek és egyházi községek nevével vannak megjelölve. A társaságnak szokása volt e kéziratokat, a szerint a mint beérkeztek, a tagoknak bírálat végett kiosztani, a minek megtörténte után

levéltárba tétettek. A zürjeneket illető dolgozatok bírálója hosszú időn át a hirneves Sawwaitov látszik volttnak, a mordvaiakat illetőknek pedig Melnikov P. I. A társaság Értesítőjéből az látszik, hogy már 1852—54 a mordvaiakra vonatkozólag oly gazdagon érkeztek a kútforrások, hogy egy a mordvaiak történelmi és népismeai állapotát tárgyzó terjedelmesb ismertetés kiadásáról kezdének tanácskozni. A történelmi adatok összegyűjtése a társaság egyik tagjának osztaték ki, hanem Melnikow P. I., a ki mint hirlapszerkesztő Nizsni Nowgorodban közel két évtizederr át vizsgálgatta a mordvaiak régibb és újabb helyzetét, az egész mű szerkesztését magára vállalá. Ámbár már két ízben volt fölemlítve, hogy a mű közel jár a befejeztetéshez, eddigelé nem jelent még meg belőle semmi. Lehet, hogy ennek az ügyet szívéen hordozott Nadešdin társulati elnök bekövetkezett halála az oka.

1867-ben mindazáltal Melnikow ur, a ki jelenleg Moszkvában a levéltár őre, megkezdette a közzétételét egy a mordvaiakat tárgyzó történelmi-néptani cikksorozatnak a *Katkov Ruskij Wästnik* czimű folyóirata jul. sept. és oktoberi számaiban. E mű a mordvaiak történelmével kezdődik, mely sok tekintetben emlékeztet bennünket az eszthek szabadságukért vívott hősie küzdelmeire. A történelmi előadás után következnek a mordvaiak pogány emlékezései, melyekből ezúttal adjuk az olvasónak azon részt, mely eddigelé megjelent, mutatványául annak, mily gazdag források állanak még a néptanművelőnek rendelkezésére. Melnikow, a ki közleményei folytatásában egyéb gondjai által volt akadályozva, ezután is szándékozik a közleményeket folytatni, s minden Istenség és Istenasszony tiszteletére tartozó ünnepi szertartásokról és a nép szokásairól külön leírásokat adni. Nevezetesen azon következtetések, melyekre a szerzőt eme buvárlatok juttatják vala. Ő tudniillik arra az eredményre jutott, hogy a legtöbb éjszaki és keleti oroszországi népies ünnepi szertartások a szentek névünnepén pogány finn szertartások, és a lakosság turáni eredetét bizonyítják. Déli és nyugati Oroszországban azoknak semmi nyoma.

A létező hozzáadások némely finn kútfőkre való ujjsmutatások. Az előadási modorban is tétettek némi változtatások.

I.

Cšám-Páz, a világ alkotója és fentartója. — Šaitan születése és gőgje. — A világ teremtése. — Cšám-Páz leánya Ange-Pat'ai Istenek anyja, minden jónak kútforrása. — Az Ange-Pat'ai szülte Istenek s Isten-asszonyok. — A tizennégy főistenség. — Ange-Pat'ai jó szellemei, Šaitan gonosz szellemei. — A moksaiak Istenségei. — Az ember teremtése. — Mint a fáknak a levelei és virága, úgy a népnek a vallása és nyelve. — Az Istenek szép szüzeket hőslenek, ezek gyermekei fejedelmek.

A mordvaiak, köztudomás szerint, soha sem imádának képeket avagy teremtetett dolgokat. Igen is tisztelik vala a szent fákat, melyek tövénél áldozataikat tevék, de soha sem isteníték őket. Könyörögtek néha a naphoz és holdhoz is, de folyvást Isten alkotásainak tartják vala őket.

Tavaszi vetés idején juhokat, ludakat s más egyéb állatokat áldozván, hosszú könyörgésben kérnek vala az Istentől szép időt és termékeny évet, s végezetül a naphoz e szavakat intézék: Magas nap! te világítasz az egész ország fölött, világíts, kérünk, mi fölöttünk és a mi javaink fölött is. Új hold idején, midőn éjjel könyörögnek, áldozat, és Istenhez való könyörögtük után végezetül a holdra nézvén, így szólanak: Hold, világítsd meg az egész országot, s világíts meg minket is. E könyörgés-záradékokból minden régibb buvárok azon hamis következtetést hozták ki, mintha a mordvaiak a napot és holdat isteni tiszteletben részesítették volna, de ilyesmiről sem a keresztyén, sem a keresztleetlen mordvaiak nem tudnak semmit, hogy ilyesmi valaha szokásban lett volna. Épen így nem tudnak semmit előhozni a nap és hold istenítéséről.

A mordvaiak egyetlen legfőbb Istent hisznek vala, a kitől az egész látható és láthatatlan világ függ vala. Neve az erzáiek és terjukhánoknál Páz vagy Cšám-Páz, vagyis legfőbb Isten, a Mokškiaknál a neve Škai.

A mordvaiak felfogása e legmagasb lényről a következő: Neki nincs se kezdete, se vége nem lehet. Őt embernek látni lehetetlen, valamint az alatta álló isteneket sem. A mennyégben lakik, — de hogyan, azt senki sem tudhatja. Uralkodik a föld felett, s föld és ég, az ég csillagai, az istenek, vagyis tes-

tetlen lények vagy szellemek, emberek vagy állatok, magok a gonosz lények is mind ő tőle vették kezdetöket. Az összes látható és láthatatlan világ teremtője és fentartója, a ki a neki engedelmes istenekkel és istenasszonyokkal tart rendben mindent. Cšám-Páz a teremtményeit szereti, s tőle jön minden jó. Azonban nehogy az emberek megfélemlkezzenek róla, megengedte Šaitánnak gonosz lényeket teremteni, s mocsarakba és mély vizekbe helyezte el őket.

Ha az ember ellenére tesz valamit Cšám-Páz-nak, — megengedi a rossz szellemnek ártani az embernek, — de ha megtér és könyörög hozzá, hogy szabadítsa meg őt a gonosztól, Cšám-Páz eltiltja a gonosz szellemet a további ártástól, s visszarendeli a vízben ülnie. De csupán a könyörgés nem elegendő a megbántott Isten kiengesztelésére, hanem multhatatlannul szükséges, a neki engedelmes istenségeknek mind külön, mind családotul való szolgálata, s még elengedhetetlenebb ennél a jámbor élet.

A mokšaiak megszokott könyörgése a legfőbb istenhez rövidke: Škai! otšu Škai, verdu Škai, vanymyst! Isten, legfőbb isten, ős isten, könyörülj rajtunk! Az erzüiek és terjukhánoknál ez: Cšám-Páz, község Istene könyörülj rajtunk! Midőn a mordvaiak valamelyikhez könyörögnek Isteneik közül, minden könyörgésök elején a főistenhez fordulnak. Magának Cšám Páz-nak sem külön ünnepét nem ülik, sem külön áldozatot nem tesznek neki.

Egy örök Istenen kívül ismernek még a mordvaiak ő teremtetten jó és gonosz lényeket. Fogalmok szerint e lények avagy szellemek, csak úgy mint az emberek, nemzés által szaporodnak, és sok van ilyen világszerte. Mindenütt van egy-egy ily láthatatlan Istenség, a ki a legmagasb Isten parancsait teljesíti, vagy pedig a világnak, neki kormányzás végett átengedett részletét kormányozza. Ez valamennyi mordvainak a hite, csak hogy az erzüiek és mokšaiaknak ezen alsóbbrendű Istenekről és ezeknek a világ kormányzásában való részességekéről való felfogásuk különböző.

Az erzüiek és terjukhánok ezt így tudják: Midőn Cšám-Páz a világ teremtetését elhatározta, egy szellemet teremt, a ki majdnem mindenben hasonló volt hozzá, és a kinek segítsé-

gére kell vala lenni a világ teremtésében és kormányzásában. Ez az ő teremtette szellem Šaitau vala.

A Szamarai kormányzóságbeli Buguruszlan kerület Veikamova falujában 1853-ban egy Šaverski Fedor nevű pap horogra keríté Šaitánt, s tőle hallá a világ teremtését tárgyazó következő tudósítást:

Egyszer, mikor még a világon vizen kívül semmi egyéb nem volt, Cšám-Páz a nyílt tengeren egy kőszálon hintálódzott, magában azon tanakodván, hogyan teremtsen meg és kormányozza a látható világot.

Mondá tehát: »se testvérem, se oly társam, a kivel e dolgot megbeszélhetném.« Így szólván, kedvetlenül a tengerbe pökött, s tovább haladt.

Darab utat úszkálván, körültekinte Cšám-Páz, s észrevévé, hogy a nyála egy nagy hegygyé változott, mely utána úszik vala. A hegy elpusztítása céljából Cšám-Páz ráütött a botjával. Legott előugrék belőle Šaitán s így szóla:

»Nagy gondban vagy Ur a miatt, hogy nincs se testvéred, se oly társad, a kivel tanakodhatnál, s megbeszélhetnéd a világ teremtését; én, ha úgy tetszik, kész vagyok testvéreddé lenni.«

Megörült neki Cšám Páz s mondá:

»Jól van tehát, légy nekem nem ugyan testvérem, de igen is társam. Alkossuk meg a földet. Miből csináljuk? Vizen kívül itt semmi egyéb nincs.

Šaitán hallgat, dehogy tudja ő, miből kellene a földet megalkotni.

»Bukjál alá bajtárs a tengerbe, mondá neki Cšám-Páz, a fenekén főveny van. Hozz belőle egy keveset, majd abból csináljuk a földet.«

»Én is épen azt akarám mondani, bátya« okoskodék Šaitán, a ki nem akará mutatni Cšám-Páz-nak, hogy őt magánál többnek és többet tudónak tartja, s Cšám-Pázt folyvást testvérenek szólítja vala, holott ez őt csak bajtársául fogadá el.

»No szállj tehát alá a fenékre fővény-hozni, mondá Cšám-Páz, de arra vigyázz, hogy mikor hozzá akarsz kezdeni, az én nevemet említsd.«

Šaitán alábukott a fenékre. Hanem büszkeségében nem

akará a Cšám-Páz nevét említeni, hanem a helyett a magát említi vala. Azért tehát egy szemet sem kaphatott: a tenger fenekéről láng csapa fel és Šaitant köröskörül megégeté. Így megégvé felszálla a tenger színére.

»Nem tudok, bátya, mondá Cšám-Páznak, egy szemet sem felhozni, mert a tenger fenekéről láng üti fel magát, s majdnem egészen tönkre tett.«

»Eredj még egyszer bajtárs a tenger fenekére«, mondá ismét Cšám-Páz, »csak a nevemet említsd, s nem fog bántani a láng.«

Šaitán ismét lement a tenger fenekére, de gögje most sem engedi vala neki a Cšám-Páz nevét említeni. Šaitán ismét csak a maga nevét említé, és a tűzláng keményen megperzselé újból.

Šaitán ismét felszálla s Cšám-Páz előtt megint fővény nélkül jelenék meg.

»Hát hogy s mint jártál bajtárs, hoztál-e fővenyt?« kérdé tőle Cšám-Páz.

»Nem hoztam, bátya, a tűzláng még az előbbieknél is jobban megégetett.«

»Említéd-e bajtárs az én nevemet?« kérdé Cšám-Páz.

Šaitán, mivel okosabbat tenni nem tudott, megismeré, hogy a Cšám-Páz nevét nem említette.

»Micsoda nevet említettél, bajtárs?«

»A magamét, bátya,« felelé Šaitán.

»Halod, bajtárs«, mondá erre Cšám-Páz, »eredj harmadszor is a tenger fenekére, s hozz onnan fővenyt az én nevem említvén. Hanem tartsd eszedben jól, bajtárs, hogy ha megint nem az én nevemet említended: tehát a tűzláng egészen meg fog égetni, úgy hogy nem marad belőled semmi.«

Šaitán tehát harmadszor is lemene a tenger fenekére, s csakugyan most félelmében a Cšám-Páz nevét említé és hoza is egy tele szájnyi fővenyt. A tenger felszínére jutván, át is adá a fővenyt Cšám-Páz-nak, de nem mind, hanem egy részét vissza tartá a pofájában, így gondolkozván magában: legyen, hadd teremtsen meg a bátya a maga földjét, majd én is megteremtem a magamét.

Cšám-Páz elkezdé a fővenyt a tengeren ide s tova szórni,

mely növekedés által földdé alakult át. Hanem azon mértékben, melyben a fővény-szemek a tengerben növekednek vala, azon módon kezdenek azok is duzzadni, melyek a Šaitán pofájában elrejtve valának. A feje egész hegygyé nőtt tőlök. Kiállhatatlan fájdalmat érezvén, elkezdett Šaitán szörnyen ordítani.

»Minek kiáltasz bajtárs,« kérdé tőle Cšám-Páz.

Šaitán nem tudott jobbat tenni, mint megvallani.

»Nem köptem ki bátya,« — mondá — a földet egészen a számból, most a föld elkezdett nőni a fejemben, s tűrhetetlen fájdalom van tőle.«

Cšám-Páz megüté kormánypálcájával a Šaitán fejét s mondá:

»Köpd ki a fővényt bajtárs, és gyógyulj meg.«

Šaitán elkezdé a fővényt kiköpní a szájából, de oly erővel, hogy a nyirkos, s még eléggé meg nem szilárdult föld rengeni kezdett bele, s ezen földrengésből támadtak a mélységek, hegyhasadékok és völgyek, abból a fővényből pedig, melyet Šaitán kiokádott, a halmok, hegycsúcsok és bérczek támadának.

A mint Šaitán a bajától megszabadult, mondá neki Cšám-Páz:

»Nem való vagy te nekem bajtársnak, mert rossz vagy, én pedig jó vagyok, légy tehát átkozott s eredj a tenger feneké alá, a más világra, abba a tűzbe, mely megégetett, mivelhogy a gőgöd nem engedte említeni a teremtőd nevét. Ülj ott, s szenvedj ott mindörökké.«

Vannak még több mondák is Šaitánnak — a világ teremtésében való házsártoskodásáról.

Ange-Pat'ai, magyarul anyaistenasszony, Cšám Páz-nak a Šaitán teremtése után első teremtménye. Ange-Pat'ai az élet, gyermek-szülés és a föld termékenységé kútforrása. Közvetlen csak is e két Istenség: a jóságos Ange-Pat'ai és Šaitán vevék a főistentől Cšám-Páztól lételőket. E két Istenség egyenlően hatalmas. Minthogy Šaitán hatalomra nézve nem mérkőzhetik Cšám-Páz-zal s a küzdelemben nem bírná kitartani vele, tehát a jóságos Ange-Pat'ai-val örökös küzdelemben él, mint a ki maga, és az ő szülte Istenek és istenasszonyok által örökös harczot folytat a rossznak kezdete ellen, oltalmaz-

ván minden teremtmény életét és boldogulását. Ange-Pat'ai négy Istent és négy Istenasszonyt szült.

Niški-Páz a legöregebb fia, az ég, a nap, a tűz, és világosság Istene. A méhek legfőbb védője. Ő nála az égben tömördek lakhely van, melyekben a jó emberek lelkei élnek. A mint forgolódnak a méhek az anyaméh körül, úgy környezik a jó emberek lelkei Niški-Pázt.

Szvüt-Wereški-Welen-Páz, Ange-Pat'ai másod fia, a föld kormányzója, és az emberi nemzetségek alapítója.

Názárom-Páz az anyaistenasszony harmad fia, a tél, az éj, és a hold Istene. Ő fogadja be a maga Nazarom niški (sötét méhkas) birodalmába minden megholtak lelkeit. A jó jámbor lelkeket Niški-Páz testvéréhez küldi, a rosszakaratu gonoszokat pedig a Šaitán hatalma alá úzi.

Woltszi-Páz Ange-Pat'ai negyed fia, minden élőknek az emberen kívül legfőbb Istene. Ő oltalmazza az embereket vadászaton, madarászaton, halászáton.

Niškende-Tewtär az anyaistenasszony legöregebbik leánya. Neki is megvan a földön a maga méhkasa, melyben az igazi méhek laknak. Ugyanis ő a mordvaiaknak ősidőktől fogva kedves méhészkedésök oltalmazója. E mellett még Niškende-Tewtär egyszersmind a sors Istenasszonya is. Midőn t. i. ember születik, Ange-Pat'ai az újszülött sorsa intézését a leányára bizza. Niškende-Tewtärnek van egy Purgine-Páz nevű fia is, mely név magyarul: menydörgő Isten.

Norrowa-Aparučši, Ange-Pat'ai másod-leánya, a földművelés Istenasszonya. A fia Másztir-Páz, magyarul: a föld Istene, a ki a föld belsejében lakik, s annak a mindenféle növények, különösen a mag- és enni való gyümölcsök termésére szükséges erőt adja meg.

Pakszü-Pat'ai, a szántóföldek, rétek, és veteményes kertek oltalmazója, Ange-Pat'ai leányai harmadika. Az ő fia Wed-Páz, magyarul: Vizi Isten vagy Wed-Másztyr Páz, a földön lévő víz Istene, a ki a tengereken, folyókon, tavakon, kutakon és forrásokon uralkodik.

Werjä-Pat'ai, negyedik leány, az erdők, ligetek, s fák Istenasszonya. A fia Warma-Páz, a szél és levegő Istene.

Az eddig elszámolt tizen négy Isten és Istenasszony;

Cšám-Páz és Ange-Pat'ai, az utóbbinak négy fia és négy leánya, valamint e leányok négy fiai a mordvaiaknak főisten-ségei.

Ezen Istenségeken kívül számlálhatatlan serge találta-tik a védszellemeknek és jó lényeknek. Ezeknek neve az erzüiek és terjukhánoknál Ozáisz, a mokšaiaknál Öszksz. Ugyane névvel nevezik a mordvai néptörzsek az ünnepeket is, melyeket akármely Istenség tiszteletére ülnek.

A védszellemek születését így adja elő a rege :

Ange-Pat'ai a nyolcz gyermekét megszülvén, mihamarább igyekszik vala az egész világot betölteni jó Istenségekkel, úgy hogy az emberről nem is szólva, minden fának, növénynek, fűnek meg legyen a maga jó szelleme, ki a Cšám-Páz teremtményeit védje a Šaitán incselkedései ellen. Ezen óhaját nyilvánítá atyjának, a mindenség legfőbb urának. Cšám-Páz aczélt ada neki, a fia Niški-Páz meg kovát. Ange-Pat'ai csiholni kezdé, és azon arányban, a mint a szikrák hullottak, termettek elő a jámbor Özáisz lények. Šaitán észrevevé, mit csinál Ange-Pat'ai, felvön tehát ő is a földről két kovát — aczélt azonban nem tudott keríteni, mert az Istenek anyja a magát az égből magától Cšám-Páztól kapta — s elkezdé ő is kiütni. A hány szikra szétpattogott csiholás közben, ugyanannyi gonosz szellem támad vala. És ez időtől óta Ange-Pat'ai és Šaitan folyvást csiholnak, ekként szaporitván mind a jó mind a rossz szellemeket, a szerint, a mint az emberek, állatok és növények szaporodnak.

A legfőbb Istenasszony ütötte szikrákból minden háztartásban Niški-özaiszok támadának, a kik Niškende-Tewtür alatt állanak, s teendőjük a méhceseket és méhkasokat oltalmazni.

Ange-Pat'ainek e jó szellemek kirendelése körüli foglalkozása adott okot a némely helyeken használt Bulaman-özaisz, vagyis az özaiszok nagyasszonya elnevezésre. Egy másik, némely helyeken használt neve Bulaman-Pat'ai, anya-istennő, a gyermek-szüléskori segélynyújtásra vonatkozik, mint a bábák fő védasszonyának.

A Šaitán alkotta gonosz szellemek mindenféle betegséget hoznak emberekre és állatokra, a szántóföldeket eltöltik

férgekkel s sáskákkal, a méheket megölik, a méhrajokat megrottják, a medve torkára juttatják, rossz időjárást hoznak, a vetésekben kárt tesznek, az embereket gonosz cselekedetek elkövetésére csábítják. De a jó Istenségek ellenük küzdenek, és a harc örökös.

Végezetül tisztelik a mordvaiak őseiket, kiknek nevök at'at (atyák). Az elhunytak, a kik a Niški-Páz mennyei méhesében laknak, mindnyájan gondot viselnek családjokra, és utódaikat segítik mindennemű hasznos és jó cselekedeteikben, akadályozzák a rosszban és ha a szükség úgy kívánja, vagy álom közben, vagy más megjelentés által figyelmeztetik őket.

Mokšai felfogás szerint is a világ legfőbb, kezdet nélküli teremője Škái mindenek előtt a Šaitánt teremő segédjéül, de ez ellenkezni kezd vala a teremőjével, s ezért a legmagasb lakhelyről, mely az egek fölött van, letaszíttatott. Most helyette Škái Zoltán nevű új Istenséget teremő, a kinek nevei még: Zoltán-Ker'am'üt és Masztir Kirdi, világ uralkodója. De csak az anyagi, nem pedig a szellemi világ fölött, a földön, nem pedig az égben is uralkodik. A mokšaiak minden többi Istenségei Istenasszonyok.

Valamint az embert, úgy Cšám-Páz többi teremőményeit is meg akará Šaitán rontani. Cšám-Páz az embert sárból képező, de még a lélek nem vala bele lehellve. Egy percnyi időre másfelé fordula élet-adás végett, s az ebet rendelő a teremőtte testek őrizésére, nehogy Šaitán hozzájuk férhessen, s megcsúfolhassa őket. Az eb azelőtt tiszta állat vala, s semmi szőr nem vala rajta. Šaitán szörnyű fagyot támaszta, s a kutya majdhogy bele nem veszett; tehát az ebnek azt az ajánlatot tevő, öltöznék szőrbe a hideg ellen, hogy így a Cšám-Páz teremőtte, akkor még lélektelen emberhez hozzá férközhessen. Az eb beleegyezék. Šaitán az embert köröskörül összepökdöső s ezekből az undokságokból betegségek támadának; azután az emberbe a gonosz a szellemét is belefuvalá. Cšám-Páz arra felé mene, elüző Šaitánt, s az eben örökre rajta hagyá a tisztátalan szőrét. Hogy a Šaitán megundokította ember testét meggyógyíthassa, egészen kifordította, de mindannak ellenére is benne maradának a Šaitán nyálából támadott betegségek. Azután elhagyá az embert, miután abba bele leheltette saját

jó lelkét. Ezen oknál fogva van az embernek hajlandósága mind a jóra, mind a rosszra; a jó hajlamok a Cšám-Páz lehelletétől, a rosszak Šaitán fuvallatától vannak. Midőn így az ember megvolt teremtve, Šaitán az emberre mutatva, így szóla Cšám-Pázhoz: »Félig az én lelkem van benne, félig a tied. Osszszuk kétfelé az embereket, legyen fele az enyém, fele a tied.«

Cšám-Páz Šaitánt utjára kergeté, az embernek értelmet ada a jót és rosszat megkülönböztetni, nehogy a bennök rejlő rosszra való hajlandóság miatt mindnyájan a Šaitán zsákmányai-vá legyenek. Bosszuságában elkezdé Šaitán először egész seregét teremteni a magához hasonló, csak hogy nálánál gyöngébb rossz szellemeknek, a milyenek a betegségek, a melyek szintén rossz szellemek, s elbocsátá őket az emberek társaságába.

A világ teremtése után az emberek szerfölött elszaporodának. Ekkor tehát Cšám-Páz nemzetekre osztá őket, s mindeniknek saját nyelvet és vallást ada. Egyazon Istenök van az embereknek, de különbözőkép hisznek benne.

A mordvai azt mondja: valamint az erdön minden fának saját levele, saját virága van: így van minden népnek saját vallása és nyelve. Istennek minden vallás kedves, mert ő adta; azért egyik vallásról a másikra térni át, bűn.

Mint a marjaiak és cšuvasók, a mordvaiak is azt hiszik, hogy a földön hetvenhét vallás és ugyanannyi nyelv van. *)

A mordvaiak felfogása szerint az Istenek közelebbi érintkezésbe is jöhetnek az emberekkel. Maga Cšám-Páz azonban sokkalta felségesb, hogysem közvetlen társalkodásba léphetne az emberrel. Mint a görög és római hitregészetben is, úgy a mordvai alsóbb Istenek is szerelembe vegyülnek néha az emberekkel. Leszállanak a földre, szép szűzekkel házasságra lépnek, s fölviszik magokkal az égbe.

Ily szövetezésekről a mordvaiaknak több mondáuk vannak.

*) A hetes számrendszernek a mordvaiaknál több nyoma van. Aligha esetlegesség az is, hogy a mordvaiak főbb Istenségeinek tizennégy a száma. Áldozatoknál a pr'ävt, azelőtt a fejedelem Cšám-Páz megfelelő-jének látszik voltnak, ezzel együtt az áldozat-intézők szinte 14-en vannak.

II.

Áldozó helyek és áldomások.

Tartalom: Az egyházterületek külön áldozathelyei vagyis keremetei. — Falu-keremetek. — Az áldozó hely felszerelése. — Könyörgő-áldozatok temetőekben. — Sirtetőzetek. — Házi áldozatok. — A Pr'ävt, egyházterület, vagy falu legöregebbjének kötelességei, — A péntek szent nap. — A mordva áldozati lakomák (áldomások) és az orosz papok. — Az áldomáslakomák összehasonlítva az orosz ünnepekkel. — A Pr'ävt az előtti kötelességei a panka vagyis fejedelem iránt. Vozat'a, a választott áldozó pap. — Tizenkét segéde. Az áldozatok sajátosságai. — A moksa áldomás-lakoma készítői — Öt féle áldomás.

Biztosan föl lehet venni, mondja Melnikow, hogy a mordvaiak soha semminémű templomban avagy sajátlag e czélra épített házakban nem imádták Isteneiket. Ily egyházaknak sem az évkönyvekben, sem egyéb fenmaradott okiratokban nem található legkisebb nyoma sem. Magok a mordvaiak sem tudnak ilyesmire visszaemlékezni.

Ellenben mindenütt, a hol csak mordvaiak élnek, mutogatják a régi áldozó-helyeket erdőkben, síkságokon, temetőben. Ezekre az áldozó helyekre szoktak még napjainkban is összegyűlni az idő folytán megkeresztelkedett mordvaiak ősök Isteneinek áldozni. Némely helyeken, különösen Szimbirszk, Penza, Szamara és Szaratov kormányzóságokban, a temetők keremeteknek hivatnak, mely elnevezést a Nišgorodi kormányzóságban is használják itt-ott. Ezt a mordvaiak tán a cšuvašoktól vették. Minden mordva egyházterületben több nagy áldozóhely vagyis keremet volt, melyek külön-külön más-más Istenségeknek voltak szentelve, s úgy áldoznak vala rajtok.

Ezenkívül minden falunak megvolt a maga saját áldozó helye, melyen a falubeliek egyenként könyörögnek és áldoznak vala. Ennek neve Petsziona keremet, vagyis falusi áldozóhely vala.

Azon időkben, midőn még a mordvaiak kereszteleetlenek voltak, az egyházterületi, sőt néha a falusi keremeteket is kerítéssel vevék körül. Az erdőben avagy ligetben egy kisded négyszög tisztás hely választaték, mintegy 20—30 százen

területnyi. Ezt bekeríték kerteléssel, néha magas sövénynyel is. A kerítésen 3 ajtót hagyának, melyeket mordvául ortá-nak hívnak vala, egyiket keletre, másikat délre, harmadikat északra. A déli kapun a nép mene be, a keletin át az áldozat-marhákat hozzák be, az éjszakin az áldozat-hús főzésére vizet hozának.

A keleti kapuban, a keremeten belül, rendesen három ágast szurának le, melyeket ter-šigat-nak hívnak vala. Egyikhez az áldozandó lovakat, a másodikhoz a bikákat, harmadikhoz a juhokat kötözték. Egyébiránt a lovak áldozásától már régideje, hogy megszűntek. Még teljes pogányságuk idején, a mint megismerkedtek az oroszokkal, felhagyának már a lóhús evéssel, a mi aztán maga után vonta a lovak áldozatul használásának megszüntetését is. Csak a halászhalkok áldoznak még lovakat Ak-šakal-őzaisz-nak, de ezek sem áldoznak már a régi módon megfőzvé a feláldozott ló husát; hanem egyszerűen csak leölik a halászhalk-istenség tiszteletére.

A keremet nyugoti szélén szintén három ágast ásának le a földbe, ezeket jubá-nak hívák, ezeknél szokták az áldozat-marhát levágni. A juba-ágasok közé egy kis gödört ásának, melybe a feláldozott állatok vérének bocsátják vala; s azután palakővel beboríták. A juba-ágasok közelében egy kis földött hely vala, ezt horai šigat-nak, vagyis főzőhelynek nevezték. Ennek a közepén rudakból ösztörűt szerkesztének, melyek tetejéből egy horgon csüggnek vala a főzőüstök (bográcsok), ezekben főzik vala az áldozat-marhák husát. A déli kapuban állott a huma, vagyis pad alakú asztal, melyen a főtt húst feltagolák, annyi darabra, a hányan részt vettek az áldozatban. A ter-šigát nevű keleti ágasokra az áldozat-marhák lenyúzott bőrét aggaták fel. Régenten a bőrtök mind ott maradának függve, újabb időben azonban eladák, s az árán sőt vettek a következő áldozathoz. X-dik századbéli arab utazók beszélik, hogy ily bőrtöket ők is láttak a volgai népek áldozó helyein.

Mind e keremet-kerítéseket és ágasokat az orosz papság kormányhivatalnokok segítségével alaposan kiírtá.

A temetői torok, melyekhez a résztvevők hazulról hozzák vala az e végre készített süteményeket és más enni valót, —

úgy beszélnek, hogy egészen olyanok voltak, mint az oroszok halotti torai. E temetési-torokat a mordvaiak magokon a sírokon tartják vala, melyek legnagyobbbrészt öt gerendasornyi és deszka-tetővel ellátott épület-szerkezetek valának. Hasonló építmények orosz falusi temetőkben is találtnak itt-ott a sírok fölött. Az oroszok keresztet is tesznek rájuk és galamb-dúczoknak hívják. Ujabb időben az erdő-pusztítás miatt el vannak tiltva.

A mordvaiaknak papi osztályjuk, melynek az áldozattétel bizonyos időben kötelessége lett volna, avagy e tisztök egész életükre kiterjedett volna, nem volt. A házi áldozatokat a ház legöregebbje, s némely esetben a legöregebb nő végzi vala, azonképen a temetőkben kiki saját ősei sirján. A könnyörgés és áldozat végzésére azonban a községi, avagy egyházterületi köz-áldozó ünnepélyeken mindenkor általános megegyezéssel vala szokás, a község különös tiszteletét bíró néhány embert választani, s ezeket ate-pokš-tei-knek vagyis jó-embereknek hívák.

Ezen öregek egyike régebben a falu avagy egyház területén a legöregebb ember volt, kinek neve az erzaiak és terjukhánoknál pr'ävt, a mokšaiaknál in'ät'ä vala. E férfiu aztán egyszemélyben áldozó pap, bíró, a közvagyon gondnoka és szóvivője vala a kormány előtt. A pr'ävt hivatala avagy tiszteje az erzaiak és terjukhánoknál élethosszant tartó vala, de attól mindenkor megváltatott hajlott életkora, világtalanság, s más ily okokból. A falu avagy egyházkerület egybehangzó kíváratára hivatalától el is mozdíthataték, ha magaviseletével a bizodalmat elvesztette. Pr'ävt szószerint fő-t jelent.

E prävthivatalánál fogva még nem vala áldozó-pap, s az áldozatot sem ő végzi vala, valamint a könnyörgés-ünnepet sem ő hirdeti vala ki, hanem ő vala az ünnep-rendezők legkorosbika. Az áldozat-húsból neki adaték az első falat, úgyszinte az áldozat-sörből a legelső kanálnyi. Ögyűjti és ereszti vala haza a könnyörgés-ünnepélyre a népet, de a szertartásokat nem ő végezé. Az ő házában tartatnak vala a szent merőkanalak, horgok, fa-edények, áldozatvíz s más az áldozat-ünnepen használatos tárgyak. Ő tűzé ki az ünnep napját is.

Ugy látszik, hogy ma már külön ünnep-naptárunk nincs.

Minden alkalommal a pr'ävt-től kérdik meg, mely napra tűzi az ünnep megtartását ez avagy amaz Istenség tiszteletére. Ez azelőtt gondosan ügyelt a napokra, de a mint a keresztyén vallás elterjedett közöttük, orosz papoktól kezdék megkérdeni, mely napon tartassék ez avagy ama szent ünnepe. Ez okozta aztán azt, hogy a mordva-ünnepeket részben azokon a napokon kezdék megtartani, melyeken az oroszok a magokéit, s istenségeik kezdének összezavarodni az orosz szentekkel. Mindazáltal az időszakra nézve tudni kell, hogy minden ünnep az Istenség természete szerint, bizonyos évszakokban szokott megülni. Lehetséges tehát, hogy az időszakra nézve az ünnepek megtartásában az előbbtől valami igen nagy eltérés nem történt. Akármint legyen is a dolog; a pr'ävt jelen időkbén, valamely Istenség tiszteletére szentelendő ünnepet, rendszeren valamely hasonló természetű orosz szent ünnepe után következő péntek napra szokta kitűzni. Ugyanis a pogány mordvaiak a pénteket tartják vasárnap helyett szent napjoknak.

Az orosz papságnak másképen is volt alkalma a mordva Istenségeknek az orosz szentekkel való összezavarodására hatni. Ahlquist beszéli, hogy a cšuvasók a magok pogány ünnepeit az orosz papok és egyházfiak tudtával úgy szokták megtartani, hogy a lelkipásztorokat pénzzel elnézésre bírják. Gyaníthatólag ily kedveskedés még nagyobb mértékben lehet divatban a mordvaiaknál, ugyanis itt meg — szintén Ahlquist szerint — orosz papok épen részt is vesznek a pogány ünnepi áldomásokon és a könyörgésekben ők nyitják meg és zárják be az ünnepeket. Magától értetődik, hogy a papság ily módon mind jobban és jobban érintkezvén és barátkozván a pogány néppel: annál nagyobb befolyást gyakorolhat ezek Istenségeikről való fogalmaikra.

Így különösen csodatévő sz. Miklósról mondják, — a ki egyike az orosz egyház legkedveltebb szentjeinek, — hogy lassankint az itteni pogány cšuvasók, merjások, vitkaiak, szamojedek stb., sőt még a mohamedhitű tatároknak is nagy mértékben megnyerte már a tiszteletét. Épen így van a dolog a mordvaiaknál is. Az erzák és terjukhánok rendszeren Nikola-Páznak híjják. Ugyanazon napokon, melyeken az oroszok

is szokták ülni eme nagy csodatevőjük ünnepeit (május 9. és december 6-án.) ülik a mordvaiak is Nikola-Paz ünnepeit külön áldozatokkal, ekkép ez ujdón Istenséget Wed-Masz-tir-Paznak, télen pedig Nazarom-Páznak állítván a helyére. Több ily cserét találhat már a mordvaiak ünnepeit vizsgáló.

Ily módon lassankint a mordvaiak pogány ünnepei és Istenségei helyére az orosz egyház ünnepei és szentjei tisztelete lép. Még Csam-Pázhoz intézett könyörgéseikben is hallhatni már néha »Szent Szavagof ur« (Szabaoth). Így lépett volna — úgy mondják a szlávok — a mennydörgés Istene Perun helyébe is Illés próféta, Volosz nyájak Istene helyébe pedig szent Balázs.

Ugyanezt találjuk a mokšaiaknál is. A főistent Škai-t ott is Szavaoth urnak kezdik hívogatni. Szoltana üdvöztetővé kezd változni. Aszarava pedig szűz Máriává. Kudaszarava a Szotšelnik fura nevet kapta, a mint t. i. az oroszok nevezik gyertya-szentelő előestéjét január 5-én; így kapta Banä szarava a Nagycsötörtök nevet. Avyn-azarava Tamás apostollá kezd változni, minthogy ünnepét Tamás napján ülik. A mokšaiaknak is van már csodatevő Miklósról nevezett Nikola szaravájok, kinek ünnepét deczemb. 6-án ülik, csak hogy a mokšaiak Istenasszonyt csináltak belőle.

Egy a Nišegorod-kerületbeli Szaradon faluból származó, s a mordvaiak vallását tárgyzó elbeszélés szerint, a mordvaiak közünnepein régenten a pr'ävt helyett maga a népfőnök, vagyis fejedelem ténykedik vala, de midőn a pankák (népfőnök) elenyésztek, és az egész mordva nemzet a »fejér czár« hatalma alá került: a fejedelmek helyébe a pr'ävt választaték. A Vozat'ü a legfőbb áldozópap vala az erzaiak és terjukhánok közáldomásozó lakomáin. Ő olvassa vala az imádságokat, s ő rendezé az áldozati szertartásokat is. A Vozat'ü és az ő 12 segéde, mint már említők, minden egyház-területi ünnepet megelőzőleg, az egyházterület legtisztosb férfiaiból választatik, hanem e tisztség többnyire megmaradt több éven át ugyanazon embereknél. A Vozat'ü 12 segédjei ezek valának.

A *Parind'äit*-ek vagy *Purend'üitek* három férfi volt, a kik többnyire egész évre választatának. Tisztök vala a telkeken

összegyűjteni a sörlőz való szemes életert, a méhsörlőz való mézet s az ünnephez szükséges egyéb készleteket, mint tojást, vaját, sőt pénzt is. A Pr'ävt a szent kádakat adá, melyekbe öntik vala a főtt sört, és méhsört. A sör neve *puré*, és így a purend'äit szószerint a. m. serfőző. Ebben a mézzel vegyített és kelesztett sörben semmi komló sincs, de azért mégis igen részegítő. A finn népek: Cšuvasók, Merjások, vitkaiak Kelet-Oroszországban általánosan élnek vele. Ha oly ember, a ki nincs hozzá szokva — iszik ebből a nagyon jó ízű italból: a feje elkábul, s a lábai is elvesztik minden erejüket. Alvás után fejszédülés következik, a mely egész nap eltart, sőt tovább is. A cšuvasók a sört merőkanállal iszszák, s csak annál jobb kedvűek lesznek tőle. Mondják, hogy az előtt az oroszok is főzték.

Jambel'-ok, szintén három, s ünnep előtt két nappal választatának. Ekkor kapták a pr'ävt-től az áldozathoz való taglókést. Ezek tiszte vala a *volog*-ot vagyis áldozathúst megfőzni s szétosztani a nép között.

Kaşan gorod-ok szintén három, ünnep előestéjén választatának, s a pr'ävt-től a szent merő-kanalakat veszik vala osztályrészükül; ilyen kanál vala néha 40, néha 50, néha 100 is. Ugy ezek mint a Vozat'ä többi segédeinek tisztjét alább bővebben meg fogjuk látni.

Turosztor-ok, szintén három, a kiknek az istentiszteletnél való rend és buzgalom fentartása vala a tisztjök. Hogy a népet jobban láthassák s felügyelhessenek, tuskókra avagy fölfordított vedrek fenekére állának. A turosztorok tisztjéhez tartozik vala štatólokát vagyis vastag kettős gyertyákat készíteni, melyek felső végök felé vékonyodva, tekercs alakban végződtek. E gyertyákat aztán a pr'ävt parancsára a kádak oldalaihoz erősíték.

Mind e tizenkét segéd egészen a vozat'ä parancsa alatt áll vala.

Pozambuna vedek, szintén három szolgálattelvő, a kik az elszámlált többi ünnepszervezőkhöz nem tartozván, az ünnepet előzőleg három nappal külön választatának. Tisztökhöz tartozik vala a falukban barnarőt bikát, és fejr kost keresni, melynek gyapja egészen egy színű volt. Ha azonban ilyent nem

találtak, más színű is jó volt, ha különben egy színű volt az állat. Ez állatokat a parind'ait-ek és jambed-ek gyűjtötte pénzen vásárlák, az áldozat-helyre vivék és levágák.

III.

Egyházterületi közáldomások.

Tartalom : Kutforrások. — A faluk vénei a pr'avtnél. — Az áldomási kellékek beszerzői. — A nők és a beszerzők. Merjék- emlékek. — A Vozat'ü a szent fa ágai közé rejtőzik. — Készületek a keremeten. — A nép. — Áldozati állatok. — Könyörgési szertartások. — Áldozati szertartások. — A fejedelem és a világ hordói. — Dudások. — A szent fa és erdei Istenségek. — Áldozat-hús, tojáslepények, kölessütemények. — Lakomák. — Pozmoroéneklik és dudások, — A lakoma vége.

Az egyházterületi közáldozatok leginkább tavasszal tartatnak vala, valamenyi mordva Istenség tiszteletére, midőn például ragályos betegség avagy más általános csapás nehezédék a vidékre.

Az egyházterületi istentiszteletnél az eljárás a következő:

A Velen-at'ätn'ä-k, vagyis az egyházterület vénei, egymás közötti tanácskozás után, mintegy öt—hat ember a pr'avt-hez mennek s a háza előtt megállanak fedetlen fővel. A pr'avt értesülvén érkeztökről, elrendeli, hogy tárják ki az ajtót, maga pedig az udvarra megy s a kardo-sz'ärko mellett megáll. Közeledtére a vének szótlanul háromszor meghajtják magukat előtte. Azután előadják, hogy istentiszteletet kellene tartani, erre időt határozni, s a hozzá szükségesekeket előkészíteni. A pr'avt meghatározván az Istenség ünnepe (az Istenségnek megfelelő orosz szent napja) utáni pénteknapot, a kinek tiszteletére az ünnep ületni fog, a pr'avt a házba megy s megáll a tűzhely mellett, parazs szemet vesz ki belőle, felfújja, s meggyújtja mellette az utolsó ünnepről megmaradott szent štato-lin-t vagyis kettős gyertyát. Azelőtt a gyertyát a tűzhelyre tette, mióta azonban a keresztyén vallás elterjedett köztök, a gyertyát a szent képek előtt gyújtja meg. Azután a vének ugyanoly bókölások közt mint előbb, ismétlik a kívánatukat.

A pr'ävt pedig kezébe vévén a gyertyát, ismét előadja, mely péntek napon fog az istentisztelet megtartatni.

Most a vének a pr'ävt rendeletére az asztal körül álló padokra leülnek, s tanácskoznak, mennyi pénzt, szemes életet, mézet s egyéb kellékeket kell az istentiszteletre gyűjteni, s ki választassék meg vozát'ä-nek. Tanácskozás után három parind'äit-et választanak, s ha nincs közöttök, meghívják, s utasítják, hogy kezdjék meg a gyűjtést. Mindenik parind'äit-hez egy-egy jambedet adnak a legutolsó isteni tiszteletnél szolgáltak közül. A pr'ävt minden parind'äitnek egy facsebrete ad a gyűjtendő liszt és méz számára, s mindenik jambednek egy áldozati kést. Azután a gyűjtők elindulnak három irányban, mindenik parind'äit-tel egy jambed. Másnap megkezdődik a gyűjtögetés. Az e közben való szokások valóban sajátosságok.

A faluban, melyben a parind'äit és jambed társa elindulnak gyűjteni, jó előre megszokták tudni a gyűjtésre kitűzött napot, s a nők már előző napon elkészülnek a gyűjtögetők fogadására. Három, négy sőt több vászonzacskót varrnak, s mindeniknek az alsó végéhez két madzagot. Az egyikbe a gazdasszony egy, két, sőt több font lisztet tesz, a mértéket hozzá a legutóbbi istentiszteleten jelenvoltak számához mérvén, a másikba egy nyirfa kaszub mézet, a harmadikba néhány pénz-darabot, negyedikbe egy kaszub vaját, ötödikbe egy kéregben tojástart. Azután az asztalra tiszta abroszt terít, s elhelyezi rajta a gyűjtőknek szánt ajándékokat zacskók- és tarisznnyákba rejtve.

Ez tisztán női foglalkozás. A férfiak, a kiknek ezt látni sem szabad, jókor reggel kimennek a mezőre, földekre, csűrbe, avagy tüstént elbujnak az istállóba, mihelyt neszt veszik, hogy a parind'äit-ek és jambed-ek a faluban vannak.

A mint megérkeznek, terhestül megállapodnak a kapu előtt. Az utcán leskelődő leányok azonnal befutnak megvinni anyjoknak a hírt, hogy a várt vendégek a faluban vannak. A fiak apjaikkal együtt rejtekben vannak, s anyjaikkal csak is az ölben hordó gyerekcsék maradnak. Darab ideig való várakozás után megkezdik a gyűjtők a házalást, telekről telekre. A jambed ötször szurja a ház ajtajába az áldozati kést s a következő könyörgést olvassa:

»Cšám-Páz, Niški-Páz, Szvät-Vereški Páz, legszentebb Istenszülő anya könyörülj e ház gazdáján (Vaz'aitä) könyörülj a ház asszonyán (Máškáz)«; megnevezi.

Azután kinyitja az ajtót, mely betéve, de nem bezárva, nyitva van hagyva. Most a parind'ait és jambed egyenest a kardo sz'ärko-hoz sietnek az udvarra. Az áldozati késsel a jambed annak követ ötször érinti, a parind'ait pedig a szent csebet teszi rá, szájával lefelé fordítva, mi alatt a jambed így könyörög:

»Csám-Páz, Nazarom-Páz, Kardasz-Sz'ärko-özaisz könyörülj a gazdán, és gazdasszonyán,« megnevezi.

Azután az előházba mennek. A jambed ismét ötször szurja a kését a ház ajtajába, imádkozik, és kinyitja az ajtót.

Cšám-Páz, Voltzi-Páz, Jurtova Özaisz, könyörülj a gazdán és gazdasszonyon; megnevezi.

Jurtova-özaisz a sajátképen való házi Istenség. Az Istenségek a jambed eme könyörgéseiben a szerint változnak, kinek a tiszteletére szándékoznak az azon péntek-napra határozott istentiszteleten áldozni.

Azelőtt a mordvai lakások az orosz házaktól némileg különbözően építettek vala. A tűzhely a hátsó fal bal szögletében építették, úgy, hogy a tűzhely az ajtóval volt átellenben. Ily házak még most is találhatunk mind az oroszoknál, mind a mordvaiaknál, Penza, Tambova és Rüzan kormányzóságok távolabb eső részeiben.

Midőn a jambed az ajtót kinyitja, a gyűjtők belépnek a házba, s az ajtóban megállanak, egyik a csebet, a másik az áldozati kést tartván a kezében, s fenn szóval könyörögnek Cšám-Páz-hoz, Ange-Pat'ai-hoz és Jurtova-Özaisz-hoz. A štatolin vagyis kettős gyertya a tűzhelynél ég, a tűzhely előtt pedig az asztal áll az elkészített ajándékokkal. Az asztal előtt a férjezett nők ülnek háttal az ajtónak, vállaik s melleik meztelenül egész övig. A leányok az asszonyok mellett ülnek, ezek is háttal az ajtónak, de teljesen felöltözve. Minthogy a mordvaiak újabb időben orosz mód szerint kezdik építeni a házaikat s a tűzhelyet is az utcára szolgáló ablakkal, nem pedig az ajtóval átellenben, tehát a keresztyének a gyertyát

a képek elé, a nem keresztyének pedig a hátsó fal jobb szögletében álló asztalra teszik.

Midőn az asszonyok hallják, hogy a gyűjtők a pitarban vannak, a férjes nők legöregebbike veszi a lisztes tarisznát, madzagainál fogva mindkét kezébe, s átveti a fején át a meztelen hátára, s a nélkül, hogy hátra nézne — mert a gyűjtőkkel szembe lenniök nem szabad — hátrafelé lépven, közeledik az ajtó felé. A mint a gyűjtökhöz ért, a parind'ait a szent csebre a hátához illeszti. Egyik kezével a tarisznát tartja, a másikkal gyöngéden öt izben érinti a vállait és hátát, e közben Ange-Patáihez, imádkozván, utoljára a tarisznya madzagait elmetszi, a tarisznya a cseberbe esik, a nőnek pedig mindkét madzag a markában marad. Mire ez, úgy a mint jött, hátra nem nézve, visszamegy az asztalhoz a helyére. Így tesz a második a másik tarisznával, így a harmadik a harmadikkal sat. Ha a háznál csak egy férjezett nő van, akkor az hordja a gyűjtökhöz a mondott szertartással a tarisznákat, egyiket a másik után. A leányok az asztalnál maradnak s a tarisznákhoz nyulniok nem szabad.

Megkapván az áldozathoz szánt ajándékokat, a parind'ait és jambed, az ajtót nyitva hagyván magok után, az ajándékokat a társzekerhez viszik, s más házhoz mennek. Mihelyt eltávoztak, az asszonyok a tüzhelyen tüzet raknak, az égő gyertyával gyújtván meg azt s a madzagokat megégetik benne. A hamut és szemet bal oldalra gyűjtik, Jurtova-özaiszhoz környörögvén. Az imádságot a legkorosb nő mondja.

Eszébe juttatjuk ezúttal az olvasónak, a Nesztor évkönyvéből a táltosról való előadást, mely a mordviaiak pogány vallásában és szertartásaiban látszik magyarázatát találni, s bizonyítékát szolgáltatni annak, hogy az utóbb eloroszosodott merjaiaknak ugyan ezek voltak fogalmaik és szokásaik.

Elegendő gabnát, mézet stb. gyűjtven, a gyűjtők mindent a pr'avt-hez viszik. Most az egyház-terület ama legöregebbje átadja a parind'aitnek a szent csebreket, s meghagyja nekik, hogy a gyűjtött gabnából ételt készítsenek, vagy pedig, mint már tudjuk, mézzel vegyes kelesztett sört. Ugyanakkor három embert pozambunavedekké állítván be, átadja nekik a gyűjtött pénzt, hogy rajta bikát, juhot, ludat stb. vegyenek,

az áldozat oka avagy az Istenség minősége szerint. Mint már említve volt, a feláldozandó állatnak egészen egy színűnek kellett lenni, ha az egyház területén ilyent nem találtak, a pozambunavedek kötelesek voltak harmadik, negyedik egyházterületre is elmenni, míg csak olyanra nem találtak.

A pozambunavedek rendesen az áldozatünnepet előzőleg három nappal választatnak vala. Az új jambedek pedig két nappal az áldozat-ünnep előtt, a kiknek aztán a pr'ävt a szent tagló késeket adta át a főtt áldozathús szét darabolására. De az előbbi jambedek rendesen meghagyatának. Ünnep előtti napon választatának a kašangorodok, a kiknek a pr'ävt a szent merítő kaulakat és horgokat osztá ki. Ugyanakkor választatának a tuosztorok is. A vozat'ü rendesen megmarad több évig a hivatalában. Az ő tisztje vala jól tudni a szertartási szokásokat és az imádságokat könyv nélkül mondani. A mordvaiak a mellett bizonyoznak, hogy némely vozat'ük a köz-áldozatokon jósoltak vala is. Az ünnephez készülődés közben a vozat'ü soha sem mutatja magát az utcán, hanem nagy csendességben az ünnepet előző éjjel a keremetbe megy, felmász a szent fára, s elrejtí magát a lombok közt.

Az ünnepnap elérkeztével a jambedek a szent tölgy avagy hársfa elé csebreket állítanak s édes lét és sört töltenek belé. Két vagy három kis hordó édes levet az első főzetből a szent fa alá állítanak, egy felfordított kádakból avagy más-képen rögtönzött hidlat mellé, melyen aztán a vozat'ü az egész áldozat-ünnep tartama alatt szokott állani. A kenyereket, sőt, s néha tojáslepényeket is a földön szokták elhelyezni a parind'ait-ek. A kašangorodok »egyházkerületi tojáslepényeket« szoktak sütni s a fa ágaihoz erősített kampókra függesztik fel.

Férfiak, asszonyok, leányok mind külön-külön szoktak az áldozathelyre gyülekezni. Legelőször a pr'ävt jelenik meg a keremetben s helyett fog a kádak előtt; utána a nép jön. A férfiak jobb, az asszonyok balkéz felől helyezkedének el, mögöttük pedig a leányok, az asszonyok hazulról pecsenye alá való serpenyőkben tojáslepényeket és köles-kalácsneműeket hozának magokkal. A kaszubokat a kašangorodok a fa derekára aggaták.

Arczczal mindnyájan nyugat felé állnak vala. Most a

pozambunavedek a keleti kapuból előhozák a feláldozandó állatot, s egyikéhez köté a keleti kapuban lévő három teršigát-ágasnak. A mint tudjuk, egyikhez a bika, másikhöz a juh, a harmadikhoz régiebb időkben a lovat kötözik vala. Azután az áldozat-állatot a keremet egyik végétől a másik végéig vezetik vala, végre a juba-ágashoz kötözik. Ott a pozambunavedek levágák, vérét pedig egy kővel letakart gödörbe ereszték. Az áldozat lenyúzott bőrét a keremet keleti oldalán levő teršigatokra aggaták. Ugyanakkor midőn az áldozatot nyuzzák vala, a jambedok a déli kapun a szent kádakban vizet hozának, a sörfőző üstbe önték, mely a horai šigatban vagyis főző-kunyhóban csüng vala, az üst alá tüzet rakának s a szent ketős gyertyával meggyújták. Most a pr'ävt parancsára a turosztorok is oda crősíték a szent fa alatt álló kádak fenék-széleire az égő gyertyákat. A megtisztított áldozat belei a kő alatti gödörbe (kardosz'ürko) rejtetének el. A pozambunavedek a húst az üstbe rakák, melyben a jambed készítette víz már javában forr vala. Nagyobb ünnepeken, midőn több áldozat-marha vágatott le, a hús is több üstben fő vala. Ugyanis ugyan egy üstben nem volt szabad két állat húsát főzni.

A mint az áldozati hús az üstökbe került, a szent fa ágai között felhangzó a vozat'ü fenhangan kiáltott szózata : »szakmedo!« vagy is : csendesen legyetek. Mire kalapjaikat levevék, mindnyájan elhallgatának s most a vozat'ü fenhangan kiáltá :

»Puré pre sza márta, paigure sza márta, andr'ü sza márta, šépete sza márta, paššin kodi!«

A terjukhánok és erzaiak, ugymond Melnikow, már annyira eloroszosodtak, és elfeledték a nyelvöket, hogy e szavak értelmét nem értik teljesen, sőt maga a vozat'ü sem érti. *Sza márta* annyit tesz : buzgón könyörögjete, *paššin kodi*, mélyebben hajoljatok meg.

Fenhangan kiáltván a vozat'ü e szavakat, megparancsolja, hogy mélyen meghajoljanak, s mindnyájan több ízben mélyen meghajtják magokat, mindenik külön külön ezt imádkozván :

»Csám-Páz, könyörülj rajtunk, Voltszi Páz, Nazarom-Páz, könyörülj rajtunk ; Niški Páz, Szvüt-Vereški Velen-Páz

oltalmaz minket; Ange-Pat'ai-Páz, legszentebb Istenszülő könyörögj érettünk!»

A hajlongások és ez imádság elmondása fél óráig s tovább is eltart. Az imádságot félhangon mondják, de midőn így tömegesen imádkoznak, jókora zaj támad.

A vonat'ü a rejtekéből ismét kiált:

»Szakmede«.

Ismét mindnyájan elhallgatnak s megszűnnek a hajlongástól. A vonat'ü más imádságot kezd, melyet szintén nem ért s e szavakkal kezdődik:

»Cšual-puzad'o, il'ü-muzad'ó tšüszte, w'üszte«.

Azután a népet térdre borulni parancsolja. Mindnyájan leborulnak, kezeiket fölemelik, az égre néznek s egy szóval kiáltják:

»Cšám Páz, Nazarom Páz, könyörülj rajtunk; Niški Páz, Szvät Vereški Velen Páz, oltalmaz minket; Voltszi Páz őrizz meg minket; Ange Pat'ai Páz, legszentebb Istenszülő könyörögj érettünk!»

Az Istenségek neveit halkkal mondják, de e szavakat, könyörülj rajtunk, oltalmaz minket, őrizz meg minket, könyörögj érettünk sebesen s töredevezve ejtik. Az imádságot több ízben elmondják, s ez alatt a vonat'ü a fáról leszáll s a fa tövénél számára készített állványra feláll. Az állvány egyik oldalánál egy hordó mézes sör van, s ez az uralkodó hordójának mondatik az uralkodó boldogulásáért, másik oldalánál egy hordó másféle szeszes ital minden más emberért. Sokszor az uralkodó boldogulásáért még egy harmadik hordó sör is van.

Az állványra lépve, a vonat'ü kezeivel minden irányban integet s ismét kiáltja:

»Szakmede!»

A térden állva könyörgők abba hagyják a könyörgést, felállanak, s szemeiket a vonat'üra irányozzák, a ki is most fedetlen fővel ég felé emeli kezeit, nyugot felé fordul, s elnélyedve magában mondja el ugyanazon könyörgést, melyet előbb a nép együtt mond vala el. S most kezdődik aztán a valódi áldozati szertartás mordva nyelven voznápálom.

A vonat'ü leszállván az állványról, átveszi a pr'ävt kezei-

ből a szent merítő kanalat, kenyeret és sőt tesz bele s a fazékhoz közeledik melyben a hús fő. Azután a jambedtől elvévén az áldozó kést, darab húst vág vele, s hozzá multhatatlanul az áldozati állat nyelvét, s ezeket is a kanálába teszi. Azután a horai-šigat mellett helyet foglalva, a kanalat ég felé emeli s ezt kiáltja:

Cšam-Páz, lásd meg, s fogadd-el! Nazárom Páz, lásd meg, s fogadd-el! stb.

Az Istenségeket sorra megnevezvén, mindenkinek a névéhez hozzá teszi e szavakat: »lásd meg, s fogadd-el!« E közben az előtte állók mindnyájan kelet felé fordulva, némán állanak, kezeiket ég felé terjesztvén. Az áldozat felajánlását megtévén, a vozat'ä a kanál tartalmát a tűzbe veti. Ugyanakkor a könyörgők mind térdre esnek, a főző kunyhóban égő tűz szemléletére fordulván, s míg az áldozat fő, folyvást imádkoznak, kezeiket majd az ég felé kiterjesztvén, majd lebocsátván s Cšám-Páz és más Istenekhez kiáltozván. E közben a vozat'ä a jambeddal az égő tűz mellett állva nézi, hogyan égnek a tűzbe dobott hús, kenyér és só. Midőn a tűz mindent megemésztett, a vozat'ä megint a szent fa tövében lévő állványára lép és három felé fordulva, háromszor kiáltja:

»Szakmede!«

Mindnyájan elhallgatnak s kezdődik az ünnepi rendtartás második része.

A vozat'ä a népből való négy más emberrel veszik az uralkodó hordóját, s egy több ember hozta nagy ajtóra, avagy kapuszárnyra helyezik. A vozat'ä gyertyákat illeszt rá s az áldozati tüznél meggyújtja. A kapuszárnyra a hordó mellé egy, két avagy több mordvai zenész, dudás letérdel, a nép pedig szintén térden állva kezeit az égre emeli, s nyugot felé fordulva a zenészek játéka közben így imádkozik:

»Szavagoth Úristen, Szavagoth Úristen, Szavagoth Úristen, Ange-Pat'äi Páz, legszentebb Istenszülő, oltalmazd a fejér czárt!«

E közben néhány ember megfogja a kapu szárnyát, s úgy a mint van, hordóstul, zenészesztül felemelik, s majd a levegőben tartják, majd a földre bocsátják, majd ismét fejök

fölibe emelik. Mikor azonban ismét hangzik a vonat'a parancsa: »Szakmede,« mindez megszűnik, és a vonat'ü imádkozik:

»Cšám-Páz, Niški Páz, Szvät-Vereški-Páz oltalmazd a fejér czárt.«

A zenészek újra rákezdik és az egész nép utána imádkozza a vonat'ü imádságát.

E szertartás végeztével a kapuszárnyra ismét egy más hordót tesznek, a *kormányért*. S ezért is ugyanazon könyörgést mondják, mint az előbb. Végre ugyanaz ismételtetik harmadszor is, midőn az egész népért áldozandó u. n. *világ hordója* tétetik a kapuszárnyra. A vonat'ü most átveszi a pr'ävt-től a szent kanalat, sört merít bele, az áldozati tűzhöz közeledik, az állványra, vagy egy felfordított kád fenekére áll, felemeli a kanalat s kiáltja:

»Csám-Páz, lásd meg, fogadd-el stb, s végezetül hozzá adja: oltalmazd a fejér czárt, könyörülj a fejér czáron, védelmezd a fejér czárt!«

Azután a kanál tartalmát a tűzbe önti, a nép pedig térdén állva s kelet felé fordulva, szemeit s kezeit az égre emeli, s a vonat'ü imádságát utána énekli. Ugyan így áldozzák fel a második és harmadik hordó sört is.

Az uralkodó hordója aztán a földön fekvő ajtóféltre tétetik. A vonat'ü vezényli, hogy mindnyájan hajtsák meg magukat földig, a pr'ävt pedig a szent kanállal a hordóhoz közeledik, tele meríti, iszik, és mondja:

Cšám-Páz, Niški-Páz, Szvät-Vereški-Páz, oltalmazd a fejér czárt — az ő egészségére.

E közben a kašangorodok szétosztják a szent kanalat az embereknek, a kik egyik a másik után a hordókhoz járulnak, s isznak belőle, ugyanazon könyörgést mondván, mint a pr'ävt. Azután szétosztják a sört és édes lét csebrekbe, hordókba, kéregtömlőkbe, s azokban haza viszik.

A sör és édes lé szétosztása után egyik parind'ait az ajtószárnyra áll, s a mellette álló emberek felemelik. Jobb kezében hosszú fenyő rudat, baljában édes lével tölt kanalat tartva, így kiált:

»Dur dur dur pare Masztir-Páz« vagyis »lásd, lásd, lásd szörnyü Masztir-Páz«.

Azután teli szedi a száját édes lével s a nép fölött három felé loccsantja. Ebben czélzás van jobb termés nyerésére, a földben lakó földisten segélyével.

E szertartás után a vozat'ä maga a fára mászik. Kanálban édes levet és fenyő rudat adnak neki fel, melyekkel aztán ismét elrejtőzik a fa ágai közé. Onnan kiáltja le: »Szakmede!« s midőn mind elhallgattak, fenszóval a következő imádságot szavalja:

»Cšám-Páz, Niski-Páz, Szvät-Vereški Velen-Páz, irgalmazz nekünk, Ange-Pat'äi-Páz, legszentebb istenszüő, hozz a termésünkre északi fényt, és meleg harmatot, Masztir-Páz, ehetsünk, Ved-Masztir-Páz, ihatnánk, Norrovava Aparutš, növeszsz termést, Masztir Páz, Gondviselő Páz, táplálj bennünket, Ved-Masztir Páz, adj esőt, Niški Páz, süss a termésünkre, Vergi-Mutški-Melkazó, adj szép időt, Varma-Páz, adj gyenge szellőt, Taszt-özaisz, oltalmazd meg a mi jószágunkat, Szuavtuma-Özaisz, termeszsz sokat, Masztir Páz, termeszsz gabonát, zabot, tatárkát, kölest. Dur, dur, dur pare Masztir-Paz!«

Ez imádságot elmondván tele szedi a száját édes lével és minden irányban szétlocsogtatja. Azután leszáll és a kanálba mindenik hordóból önt, a szent fa tövénél elhelyezkedik, a fához égő gyertyát ragaszt, s kiáltja ismét: Szakmede, s vezényli, hogy üdvözöljék a szent fát magok meghajtásával. Ő maga a fához fordulván e könyörgést mondja:

»Cšám-Páz, Niški Páz, Szvet Vereški Páz, irgalmazz nekünk, Ange Pat'äi Páz, legszentebb istenszüő könyörögj értünk. Tumo-özaisz irgalmazz nekünk, Vetški Kesz Keldigo, adj sok fát, Pekše-Özaisz sok hársfa kérget, Pitše-Özaisz lakást, Šotran-özaisz épületfát, Keren-özaisz hársfát.«

Elmondván a vozat'ä ez imádságot, az egész kanál tartalmát a szent fa tövére önti. Aztán a keremetben levő minden többi fák tövét megöntözi, jól vigyázván, hogy minden fánemnek jusson egy kevés az áldozati sörből. Míg a vozat'ä a kanalakat hordó kašangorodok társaságában a ligetbeli fákat öntözi, a nép térdén állva utána éneklí a most mondott imádságot, az erdei istenek tiszteletére.

E szertartások véget értéig az áldozati hús is megfőtt.

A pozanbunavedek kiveszik a húst az üstökből, nagy fatálakba rakják, melyeket a jambedek a horaišigat előtt állva készen tartnak vala. Vevén a húst, a keremet déli kapujához viszik s az ott felállitva lévő *humára* vagyis egy padalaku hosszú asztalra teszik, s az áldozati késsel annyi darabra vágják, a hány ember vesz részt az istentiszteletben. Az áldozati húst mordvául *volog*-ot a jambedek a *humához* járuló népnek szétosztják és pedig először a pr'ävtnek és a falu véneinek és úgy tovább. Ez alatt a kašangorodok a fazékhoz mennek, melyben a főtt lé visszamaradott, a szent kanállal kimeregetik, s a népnek oda viszik életkoruk rendjében. Egy kanálnyit pedig a vezető'hoz visznek, a ki most a szent fa tövénél ül. Ez fenn szóval kiáltja »Szakmede«, mindnyájokat térdre esni rendeli és könyörög:

»Cšám-Páz, Voltszi Páz, irgalmazz nekünk, Kjol'ada-özaisz, Rew-özaisz, oltalmazd a mi nyájunkat, Taun-özaisz viselj gondot a disznókra, Angar-özaisz, Lišman-özaisz, véd meg a lovakat, Voltszi-Páz, adj sok bornyút, bárányt, csikót, malacot. Dur, dur dur pare Voltszy Páz!«

Igy könyörögvén, levet vesz a szájába, s minden irányban szétlocsogtatja. E közben a nép térden állva, s kezeit ég felé terjesztve, a zenészek játékához halk hangon ugyanezen könyörgést éneкли.

Ezután rendesen a rudakon csüngő tojáslepények és kölestészta sütemény megáldozása következett. Mint már előbb látók, a rudakról az előtt a tojáslepényen kívül cserép fazekakban főzött édes ital is csüng vala. Tojáslepényt minden háznál annyit készítenek vala, a hány személy vala a családban, ezeket pecsenye-sütő serpenyőkben szokták hozni, s a serpenyők hársfa háncscsal a szent rudakra erősítettének, melyek a szent fa ágaihoz valának kötözve. Ezenkívül csinálának még a keremetben nagyobb tojáslepényeket is a parind'äitek és jambedek által az egyházterületben az ünnepet előzőleg gyűjt tojásból. Legnagyobb fajta »egyházterületi tojáslepény« rendesen négy készült. Ezeket a pozanbunavedek készítették tepsikben, s a süteményt átadják a kašangorodoknak, hogy azokat tepsikben a rudakra akaszszák. Ha az onnan hazulról hozott tojáslepényeknek és süteményeknek

a szent fán hely nem jutott : a közel lévő fákra aggatják vala.

A vonat'ü az egyházterületi tojáslepényes serpenyőt vevén a lepényre köles tészta süteményt tesz, feláll a szent fa tövében levő állványra s kiáltja »Szakmede«, s a népet bókolásra vezényli, azután a tojáslepényt és süteményt feje fölébe emelve, a következő imádságot szavalja :

»Cšam-Páz, Niški Páz, Szvüt Vereški-Páz, irgalmazz nekünk, Ange Pat'üi Páz, legszentebb Istenszülő anya, könyörögj érettünk, Ange-Özaisz, könyörülj a mi gyermekeinken, Ange-Pat'üi-Páz, adj nekünk több gyermeket, oltalmazd a tyukokat, ludakat, kacsákat ; Ange Pat'üi Páz, legszentebb Istenszülő anya, Niškende-Tävtär, adj nekünk sok méhet!«

Az imádság végezetével a vonat'ü földre lép, vesz egy darabot az egyházkerületi tojáslepényből, a horai-šigathoz megy, s a mellette lévő felfordított cseber fenekére áll, a népet térdre borulásra vezényli s fölemelvén a tojáslepényt, így szól :

»Cšám-Páz, lásd meg, fogadd-el, legszentebb istenszülő anya lásd meg, fogadd-el!«

Igy szólván, a lepényt tűzbe dobja, a nép pedig térdén állva s kelet irányában az áldozati tűz felé földre borulva, a vonat'ünek a fa tövénél szavalt imádságát énekli. A zenészek pedig e közben a dudát fújják.

A tojáslepények és kalácsok az istentiszteletben résztvevők közt szétosztatnak ; az asszonyok, miután ettek belőle, a megmaradott részt haza viszik, apró gyermekeiknek. Ezután mindnyájan a földre letelepednek, s hozzá látnak a húsból, levesből, kenyérből, köles süteményből álló lakomához, s sört, méhsört, s vegyes sört isznak hozzá.

Midőn mind letelepedtek, a leányok, kik eddig semmi enni, sem innivalót nem kaptak, elkezdnek halk, s siránkozó hangon enni kérni :

»Pr'ävt bácsi ihatnánk, falu vénei ehetnének!«

S most adnak aztán nekik sört, húst, levest, tojáslepényt és kalácsot. Midőn a leányok épen esznek, a vonat'ü rendeltére a turosztorok közül egyik valamely állványra, tuskóra, vagy hordó fenekére áll s kiáltja :

»Szakmede.«

Az étkezők elcsendesednek, s a turosztor megszólal, parancsolván a leányoknak :

»Täwter murado pozmore!« vagyis leányok énekeljétek a pozmorót vagyis az ünnepi szent éneket. Az ünnepének éneklésére a rendezők a leányok közül magas és erős hangú énekeseket választanak. Ezek a turosztor parancsából a keremet közepére helyezkednek. Azután ezt kiáltja a turosztor :

»Puláma«! (duda)

A zenészek engednek a felhívásnak s az ünnep-ének megkezdődik.

A pozmore — Melnikov szerint, egy hosszú mordva szövegű ének, melynek tartalmát az Erzaiak és Terjukhánok már nem értik. Ezt a nők a nélkül, hogy csak egy árva szót is értenének belőle, nemzedékről nemzedékre éneklik. Az ének eleje az istenekkel foglalkozik, a vége pedig a hét minden napját egy az istenségnek szenteli :

Pénteken : Páz-Velen-Páz.

Vasárnap: Voltszi Páz-menydörgő.

Szerdán : Cšám-Páz.

Kedden : Ved-Páz.

Csütörtök : Niški-Páz.

Szombaton : Masztir-Páz.

Hétfőn : Vám-Páz, to i ke.«

Ekkor a turosztor

»Puláma muk'it! täwter kodamo!« vagyis: »dudások csitt! leányok csend«! S most az asztálnál ülőknek meghagyja, hogy az énekeseknek adjanak enni és inni. Ezek után a turosztor parancsára megint a pozmorót éneklik, azután ismét esznek és isznak, egész addig, míg minden el nincs fogyasztva, némi kis vegyes sörön, húson és tojáslepényen kívül, — melyeket haza visznek.

A megáldozott állat szarvait, csontjait, patáit stb. néha áldomás végeztével megégetik az áldozati tűzben, máskor a keremetben elássák a földbe. Ujabb időben eladják mind ezeket, mind a bőröket is s a pénzt só és más, a következő áldozathoz szükséges kellékek beszerzésére fordítják.

A vezető, a segédei valamint a pozambunavedek szintén részt vesznek az áldomási lakomában. Ezenkívül a vezető

nak és társainak minden házhelytől ugyanoly köles kalács adaték, mint az áldomási lakomákon szoktak.

Az istentisztelet végeztével a csebrek, merő kanalak, áldozati kés s minden más eszközök a pr'ävt-hez vitetének gondviselés végett. Az »uralkodó hordója« mellett égett gyertyák maradványait pedig, a többi gyertyamaradványokkal együtt a házi gazdák osztják szét magok között.

IV.

Ange-Pat'ai istenasszony.

Tartalom: Ange-Pat'ai, istenek anyja. — Szüzi lénye. — Nyári s téli ünnepek. — Ez Isten-asszony lakása és gondoljai. — A tyúk és kakuk a világ kezdetén. — A szivárvány, Ange-Pat'ai szötte. — A méh és hangya. — A leányok ünnepei. — Hálaénekek. — Versmérték. — Egykázterületi ünnep. — Özvegyasszonyok ünnepe. — A mordvaiak karácsony-ünnepe. — Sertés-áldozat. — A gyermekek nyírfá-ünnepe. — Az istenek vendégül hívása. — A disznófő. — Unokák falubeli lakomája. — Babonák. — Taunz'ai, sertés-ünnep.

Egyházterületi közünnepeket a mordvaiak gyakran nem igen tartanak; egy évben nem többet ötnél. Ezeket a főistenségek: Ange-Pat'ai, s az ő három fia Niški-Páz, Szvüt-Vereški-Páz, Voltszi-Páz és Nazarom-Páz, valamint négy leánya »Pat'ai nővérek« tiszteletére. De e részben a szokások nem mindenütt voltak egészen egyezők. A Volga, Szura és más nagyobb folyamok partjain levő egyházterületeken, melyekben a lakosság részben halász vala, például általános istentiszteletek a vizi istenség Ved-Masztir Páz stb. tiszteletére tartatának Csupán csak Ange-Pat'ai tiszteletére tartatnak vala általános egyházterületi istentiszteletek mindenütt. A főisten Csám-Páz tiszteletére külön isteni tiszteletek sehol sem tartatának, hanem minden könyörgésben az ő neve említettik vala legelőször, s mint a világ kormányzója és az istenségeknek is terem tője, minden másnál nagyobb tiszteletben tartatik vala.

Ange-Pat'ai és négy leánya tiszteletére évenként kétszer tartaték istenszolgálat. Egyike ezeknek egyházterületi közistenszolgálat vala, s Szemik napján kezdődék s egész héter

eltart vala; a másik otthoni áldomás vala karácsonykor és egész uj évig eltart vala.

Ange-Pat'ái mordva felfogás szerint Cšám-Páznak egyetlen teremtese vala. Minden többi Istenek pedig az Ange-Pat'ái szülöttei.

A mordvaiak Ange-Pat'ait örökké fiatal szűznek, erővel, szépséggel, étellel teljesnek, s a világ élete fentartójának dicsőítik vala. E szűzies természeténél fogva ő tartaték a szűzek és szemérem oltalmazójának. De mint az Istenek anyja, egyszermind az asszonyok oltalmazója is ő vala, segítségére volt a gyermekágyasoknak, az anyák és ujszülöttek élete és egészsége felett ő örködik vala, végre a házaseletre is ő visel vala gondot.

Ez okból tartaték Ange-Pat'ái tiszteletére két ünnep. Egyiket tavasszal tartják vala előbb a leányok, azután az özvegyek a szűz Ange-Pat'ái tiszteletére, ligetekben vagy berkekben, kútforrások avagy patakok partjain. A másikat télen otthon tartják vala előbb a gyermekek, Ange-Pat'ái kegyeltjei, azután a férjes nők és bábák.

Ange-Pat'ái-nek évente összesen nyolcz ünnepét ülik vala.

A mordvaiak felfogása szerint Ange-Pat'ái mind a mennyégben, mind a földön él. Fenn a felhők mögött van az ő háztartása, telided s teli a még születetlen emberek lelkeivel és gabnanemű növényekkel, melyekkel tápláltatnak mind a házi, mind a vadállatok. Eme lakhelyéről árasztja a földre az éltető erőt, hol reggeli harmat, hol eső és hó, hol éjszaki fény képében. Leszállván a földre, behat ő a Masztir-Páz lakására is, és a földnek termékenységű erőt ajándékoz. Szimbirszk kormánykerületben valami Milkovits nevűnek a mult század végéről való kéziratában az mondatik, hogy a mordvaiak az éjszaki fényt Szár'üözaisznak hívják s Ange-Pat'ái legkedvesb unokaleányának és legkitünőbb segédjének tartják vala. A földre Ange-Pat'ái a szolgálóit küldi, de a gyermekszüléseknél láthatatlanul maga is jelen van.

A mennybeli lakásán Ange-Pat'ái fiatal és szép. Midőn a földön jár, kiválólag erőteljesnek mutatja magát. Itt olyan ő, mint a vas. Midőn jár-kél, inog a föld, s ha köre lép, ott ma-

rad a lába nyoma. Néha látni is őt a földön, hol nagyszerű aranyfarku fehér madár alakjában, mely arany orrával a mezőkön és réteken magvakat hinteget, hol hófehér galamb képében, mely a magasságból virágot hint alá a méheknek, hogy mézet gyűjthessenek, és szemeket az ő kedves tyúkjai számára. Sokszor csak az árnyékát látják az emberek ennek a jóakaratu Istenasszonynak, mikor a szántóföldeket látogatja. Nyáron át világos nappal lehet néha látni déltájban, a mezőn egy finom lehernyegfélét a földeken nagy sebességgel átvonulni, a nap mellett pedig alig lehet észrevenni némi kis vékony fellegecskét. Ez — mondják a mordvaiak — az Ange-Pat'äi árnyéka. Ilyenkor az Istenasszony megy láthatlanul a földeken át, kedves állataiban és növényeiben gyönyörködve, a földet pedig megtermékenyítve. Minden csecsemőnek kirendelvén a maga őrszellemét Ange-özaisz-szát, maga Ange-Pat'äi is gyakran faluról falura megy az alvó apró gyermekekhez, s nyájaskodik velök. Midőn tehát az alvó csecsemő álmában mosolyog, tudni való, hogy az istenasszony czirógatja.

Ange-Pat'äi gondjaihoz tartozik még továbbá az is, sérények-e a nők, s különösen nagy gondja van arra, hogyan fonnak. Ő maga is fonó. Mennyégben egy ezüst hegy hátán aranyguzsalyon fonja a fonalát. Télen az Ange-Pat'äi ünnepetiben, karácsonyestétől uj évig, és nyáron Szemik napjától a következő csütörtökig a mordvai nők nem fonnak, nagy bűnnek tartván akkor fonní s azon hitben lévén, hogy a gyolcsöltöny, melyet e napokon font fonállal készítettek, az azt viselőre sok szerencsétlenséget hozhat. A mezőkön ősszel látható fonalak az Istenasszony fonása.

A házi állatok közül a tyúkok különösen kedvesek Ange-Pat'äinek, termékenységek miatt. S csakugyan tyúkot és tojást szoktak neki áldozni. A tyúktojásokat, melyeket Ange-Pat'äi ünnepén Szemik napkor áldoznak neki a mordvaiak, fokhagymával megfestik, úgy hogy barna-sárga színt kapnak. Ezeket aranytojásoknak mondják, s elteszik, tűzvészkor a lánkokba dobják, csillapítás, és a szél megfordítása végett, erdőn a fákba teszik, melyekben a mélikasokat elhelyezték, hogy a rajzás annál jobban sikerüljön, s a csibéket is azokkal etetik, könyörögvén Ange-Pat'äihez, hogy majd megnőve, annál job-

ban tojjanak. Terméketlen nők s a kiknek gyermekeik kis korban meghaltak, meg is eszik. Midőn a nyájban és házi állatok, különösen a juhok közt marhavész pusztít, összetörik és az istállókban s aklokban szétszórják a darabjait, a nyáját pedig a tojás héjával és fokhagymával füstölik.

A mordvaiak e mondát regélik. Világ kezdetén meghagyá Ange-Pat'ái minden nőnek és nőténynek, hogy minden nap szüljenek. Ebbe azonban nem egyezének, azt mondván, hogy az nagyon terhes és kínos volna; csak a tyúk egyezék bele az Istenasszony akaratába, s ez által az Istenasszony legkedvesebb állatává lőn. A tyúkon kívül csak még egy madár egyezék bele az Istenasszony kívánságába, s ez is közel volt hozzá, hogy az Istenasszonynak szintén kedvenczévé legyen, de utóbb beleuna a mindennapi szülés fáradaiba. Ez a kakuk volt, melyet Ange-Pat'ái szintén házi állatnak szánt vala. Most tehát megharagvék a kakukra, kiűzé az emberi lakhelyekről az erdőre, s még csak azt sem engedé meg neki, hogy ezentúl saját fészket rakhasson magának, hanem meghagyá neki, hogy ezentúl másnak a fészkébe tojjék. Igérete megszegésének emlékezetére Ange-Pat'ái a kakukkot himlőhelyessé, s a tojásait is tarkává tévé. Ez időtől fogva kakukkol bánatában a kakuk az erdőben, siratván az emberi lakásokat, a hol oly jó dolga volt.

A földeken a csirázó szemeket megmelegítvén, Ange-Pat'ái lecsillapítja a fergetegeket, zivatarokat, villámokat; az ő segedelme nélkül a világ már rég elpusztult volna. Midőn esik az eső, mennyei hajlékából tejcseppeket hint alá; s a tejcseppek, melyek a tehenekre hullanak, szaporítják a tejöket. Minden emlős állatok között legkedvesbek neki a juhok és sertések, mivelhogy ezek másoknál több szaporaságot adnak. Ugyanazért nyáron tyúkok és tojások helyett fehér juhot, télen pedig sertést áldoznak neki a mordvaiak.

Az emberek termelte növényekből legjobban kedveli Ange-Pat'ái a kölest és lent, minthogy ezek több magot teremnek másoknál. Ő maga is szokott a földekről lent gyűjteni, úgy minden desätinről egy-egy szálát, s az így gyűjtött lenből aztán ezüst guzsalyáról fonalat fon a maga gyermekeinek. Minden fehér juhnak a gyapjából kitép egy szálát, az így gyűj-

tött fonalat megfonja, a fonalat megfesti az ég kékjében, a nap bíborában, a hold és hajnal aranyárga színében, s tarka fejtővel az Istenek ingeibe, mordva szokás szerint szegélyeket és vállcizfrázatokat hímez. A szivárvány a Niški-Páz inge szegélye, melyet neki Ange-Pat'äi, édes anyja varrt. Midőn a nő viselős, s szüendő gyermeke különös kegyeltje Ange-Pat'äinek, meghagyja a leányának — gyanítólag Niskende-Tevtärnek — hogy a születendő csecsemőnek inget varrjon s küldje a földre az Ange-Özaisznak. Ezek azok, a kik u. n. burokban születnek. Az ilyeneket szerencse-fiainak tartják, s egész életükben Ange-Pat'äi gondviselése alá helyezvék el. Az ujszülött ezen legelső öltönyére zacskó van varrva, melyet egész életében viselni fog, s a sirba is magával viszi. De ha elveszíti, tömérdék szerencsétlenséget von magára, s az Istenasszony jóakarátát is elveszíti.

A köles, valamint a len Ange-Pat'äinek kedvelt növénye. Azért a beteg gyermekeknek juhtejben főtt köleskását szoktak adni. Ugyanily köleskásával étetik a lakodalmakban az új házaspárt. Gyermekszületési lakomákon, ma keresztelőnkön a bábák minden jelenlévőt ez ételnemmel, etetgetnek. Ugyanezt áldoznak Ange-Pat'äinek az özvegyek, az u. n. »asszonyok ünnepén«. Ugy szintén a tyúkoknak is köleskását adnak, az Istenasszony nevét említvén, hogy annál jobban tojjanak.

E növényeken kívül kedveli még Ange-Pat'äi a fok- és vereshagymát. Azért a mordvai nők a beteg avagy nyugtalan gyermekek feje alá fokhagymát tesznek és fokhagymával füstölik őket. A komlót Ange-Pat'äi nem szereti, mert annak az eredete Šaitántól van. Ugyanez okból a mordvaiak Ange-Pat'äi ünnepein soha sem használnak komlóval készült sört, hanem csupán mézzel vegyes elősört. A fák közül legkedvesb Ange-Pat'äinek a nyírfa, minthogy az másoknál termékenyebb és lombosabb. Ünnepet tojás és köleskása nélkül nem tartják, de nyírfalomb nélkül sem. Még csak téli ünnepein sem hiányozhatnak a fülesztett nyírfaágak.

A bogárfélék közül legkedvesb Ange-Pat'äinek a szorgalmas és szapora méh. Valamint a tyúk, úgy a méh is beleegyezett teremtetésekor Ange-Pat'äi kívánatába, hogy naponkint szaporaságot adjon,] s így ő is megnyerte az Ange-Pat'äi

jóakarátát. Azért csak is a méh lépéből szabad Ange-Pat'ai rendelése szerint a szent gyertyákat készíteni, s csak az ő mézéből az áldozati sört főzni. A vadméhek és darázsok nem kedveltjei, minthogy az Istenasszony akaratába nem egyeztek. A hangya is ígérkezék, hogy naponként nemzedéket fog adni, s szorgalmas munkás is fog lenni, de az incselkedő Šaitán elkezdé a hangya mézét a földbe ásni, fiait pedig a fővénybe rejteni, hogy az emberek ne fordíthassák hasznukra. Azért az Istenasszony elvette a »hangya vajának« az édességét, a hangyát pedig a földalatti munkálkodásra kárhóztatá. De előbb a hangya vaja méz volt.

Mint minden élet kutforrása, Ange-Pat'ai a bábáknak is pártfogója, s azért néhol Bulaman-Pat'ai név is adatik neki, azaz: Bába-istenasszony. Az ő téli ünnepe karácsony másodnapján tartatik vala, a bába lakában minden faluban külön áldozati lakomák tartatának, melyek egész napjainkig fennmaradtak. Az élet Istenasszonya jóakarátának örvendének még az orvosok, a kiknek ő mindennemű betegségek gyógyításában segítségükre vala. Azon sajátságos fogásokban, melyekkel e javasok a ragályos betegségeket gyógyítják vala, a megszokott szerek a tojás és köles valának, melyek nélkül Ange-Pat'ai tiszteletére semmiféle szertartást intézni nem lehetett. A Šaverszky tudósítása szerint a mordva javasok a szamarai kormánykerületben az ottan járványos kórokat még napjainkban is, tojással, köleskásával, nyírfaágak- avagy vesszőkkel üzik el.

Az Istenasszony nyári ünnepét előzőleg a paind'üitek és jambedek gabnanéműeket, malátát, mézet és más kellékeket ugyanazon módon gyűjtének, mint már előadók, csakhogy most a leányok vállait és melleiket meztelenül hagyják, s az ajándékokat is ők adák, nem pedig az asszonyok. A férjes asszonyok oldalt külön ülnek vala. Egyik kézzel a tarisznya mindkét madzagát tartva, másikkal szüzességük jeléül mellüket fedik vala. Ünnep-estéjén a házat és udvart zöld galyakkal, de kivált nyír-ágakkal díszítik vala, s a ház pitvarába is nyírfát ültetnek vala, mint az oroszok háromság-napján szokták ugyanezt tenni. A fa ágaiból és virágaiból fejükre koszorút kötének, s a házon kívül is annyi koszorút akasztának fel, a hány lány vala a házban. A vánkosaikra szint'azonképen

koszorúkat tűznek, védistenasszonyuk Ange-Pat'áihez, következő módon könyörögvén:

»Cšám-Páz, irgalmazz nekünk, Ange-Pat'ái anya segítsd Mazekai lányodat tisztességesen élni, s adj neki hamar jó férjet.« Feltűzvé a koszorút, hozzá teszik: Szvüt Niški-Páz, küldj nekem kérőt.»

Ünnep előestéjén vagyis Szemik napján valamennyi faluból összegyűlnek a leányok, s kezeikben nyírfa-galylyal, fejökön pedig koszorúval házról-házra járnak, fennszóval énekelve. Énekők Ange-Pat'áihez van intézve, kérvén benne őt, hogy oltalmazza őket, s hozzáadván ehhez egy könyörgést Niški-Pázhoz, hogy küldjön nekik kérőket. Ez ünnepi menetben férfiak részt nem vehetnek. Ha pedig valamely víz-eszű a leányok közé mer vegyülni, addig csikolják, míg vagy 10 friss tojással meg nem váltja magát. Csupán csak a dudásnak (puláma) van megengedve a lányokkal együtt járni, ha ezek felkérlik őt az egyszerű mordva hangszereken való játékra.

Magok közül vezetőt pr'ävt-tevtärt választanak. A menet élén ez megy, előtte pedig kis leánykák keszkenőkkel, nyakendők és a pr'ävt-tevtär övével vagyis *karksz tsamaksz*-szával díszített nyírfát (kjölu) visznek. A vezetőnek közvetlenül utána megy legkedvesb barátai közül választott három női parindüit, nyírágakkal ékesítve, s magokkal hársfaháncs és fakéreg kaszubokat hordozva. A házakat sorra járván, *kjöl-moro* azaz nyírfaének nevű éneket fújnak. A Szamara k. kerületbeli Boguruszlan járásban, valamint a Szimbirszki korm. kerületben is a nyelvöket már elfeledett leányok a kjöl-morot következőleg éneklik oroszúl:

„Köszöntelek fehér nyírfa,
Juharfának pompás lombja,
Légy üdvöz hársfa szelleme,
Üdvözök szép tündérei,
Üdvöz te is gazdasszonyunk:
Im hozzád ház gazdasszonya,
Szép leánykák érkezének
Kalácsfélét, tojáslepényt,
Tojássárgát kérni tőled.»

A gazdasszony az ablakon át tojást, köleslisztet és vaját ad ki nekik. A tojást a vezető veszi át, a lisztet és vaját pedig a ház asszonyának a leánya, unokája, avagy más rokona. Az ajándékot a parind'ait-tevtär edényébe rakják, egyikbe a tojást, másikba a lisztet, harmadikba a vaját.

Adakozás közben így szól a ház asszonya :

»Ange-Pat'äi-Páz anya, oltalmazd a leányomat, nehogy beleszeressen valami rossz ember, s levegye a viruló koszoruját!«

Az ablak alól eltávozva a leányok, körbe állanak az ablak előtt s a puláma szavánál köszönő dalt fujnak barátjuknak, a házi leánynak. Ilyen köszönő dal a következő három, melyeket még ma is dalolnak a Penza k. kerületbeli Szaranszk és Krasznoszlobod járásokban mordva nyelven, noha a dalosok és hallgatók közül a legtöbb ma már teljesen nem is érti.

Ime belőlök néhány mutatványúl :

Kati, Katieza, kis gazdasszony,
Katieza büszkén felöltözék.
Járása büszke és hatalmas.
Hej szaratovai harisnyái,
Magas sarku czipőcskéi,
Hat csíkos önszött ingvállá,
Tiz kendője a derekán
Ingvállán a hajual ragyog.

A hat csíkra himzett ing ugyanis a mordva leányok legnagyobb fényüzése. E csíkokat fehér gyolcsra sokszínű gyapju fejtővel, leginkább piros, zöld és késsel, minták szerint szokták himezni. A csíkok az ing hosszában három oldalt, válltól egész a szegélyig leérnek. Szintúgy a gallér és szegélyek is gyapju fejtővel, minta szerint himezvék. Az övtől alá néző tizenkét kendő a mordva nők hegykélkedésének legfőbb jele. Övükre (karksz tšamaksz) rendszeren sok, gyapjufonálból készült czafrangokat varrnak, néha egy »kigyó-fej« nevet viselő csigahéját is, a gazdagok ezüst pénzeket is. Midőn azonban a mordva nő legpompásabb ruháját ölti magára; ilyenkor 12 félrőfnyi finom gyolcskendőt illeszt az övére hátul, hogy egyik a másikat fedje, a legalsó mintegy térdig érjen, a többiek

pedig úgy a mint következnek, mindig rövidebbek legyenek. E kendők vagyis dagályok (rutsz'a) szintén gyapjufejtővel, a gazdagabbaknál arany szálakkal is ékítvék, és czafrangokkal ellátvák.

A másik köszönő dal a következő:

Szép leány ám Tatyana
Minek olyan szép?
Az ingvállá gyönyörű,
Ruhá ujjá duzzadó,
A szemei feketék.

A harmadik így hangzik:

R'ezapa Zsófia
Mint lehántott hárs
Zsófinak a termete,
Gömbölyűek mint kőa len
Olyanok a lábikrái,
Járás közben délczeg csikót
Mutat a biztos lépése.

A mordva nők különösen büszkék a lábikráikra, mire nézve rövid ingeket és ruhákat hordanak. A lábszárak szépségének föltétele azok vastagsága, és a szilárd lépés. Ugyancz okból csizma helyett lábikráikra, oly simán a mint csak lehetséges, néhány rőf finom, jól fehéritett gyolcsot tekergetnek. A mordva nők ismeretesek délczeg járásukról, a fejöket mindig egyenesen és fentartják, s a földre soha sem sűtik le szemeket. Járásuk szilárd és egyenlő, mire nézve a dalban délczeg paripa járásához hasonlítottatik.

A leányok e dicsérő dalait más alkalmakkor is szokták dalolni. Lakadalmakban a menyasszony dicséretére, máskor ismét ez vagy ama mordva lyány magasztalására. Némelykor rendes dalnak is éneklik. Így a most előadott dalok elsejét egy balladában is szokták éneklni, mely azt regéli el, hogyan vetette meg egy mordvai szép hajadon, a kinek sok kérője volt, a gazdag kérőket, s inkább egy szegény fiúhoz ment, a kinek házhelye sem volt. A harmadik előadtuk dal egy másik elbeszélő dalnak a része, a melyben az van előadva, hogyan adtak egy szép fiatal lyányt egy zsványhoz, s mint búsul a nő, midőn megtudja, hogy férje éjjel rabolni jár.

A faluban a tojás, vaj és lisztgyűjtögetéssel elkészülvén, a lányok estefelé felékesített nyírfagalyaikkal együtt dallás közben a faluhoz legközelebb eső kútforráshoz, forráshoz, avagy folyóhoz mennek, s ott végzik igen költői ünnepjüket.

De ezzel még az Ange-Pat'äi nyári ünnepe nem ért véget. Egy hét múlva, vagyis az orosz sz. háromságnap után következő csütörtökön, az u. n. »özvegyek ünnepét« ülik vala. Ebben csupán csak az özvegyek vőnek részt, nem pedig akár férfiak, akár férjezett asszonyok, akár leányok. Fiatal özvegy nők közül is csak azok, a kik fogadást tettek, hogy nem fognak többé férjhez menni. Férjezett öreg nők, bármily korosak is, nem vehetének benne részt. Ez özvegyek ünnepe telát Ange Pat'äinek harmadik nyári ünnepe vala.

A téli ünnepek Ange-Pat'äi tiszteletére az u. n. Kjol'ä-den'ek, és karácsonykor tartják. Maga a név igazában a Kjol'äda-özaizs ünnepét jelenti. E téli ünnepekben leginkább férjezett nők és mindkét nemen lévő gyermekek vesznek részt. Különös tisztelet tárgyai bennök a bábák.

Karácsonyra a fiatal menyecskék mézzel vegyes sört főznek, melybe nem tesznek komlót, minthogy, mint már tudjuk, Ange-Pat'äi nem kedveli ezt a Šaitan szerzette növényt. Férfiakat és öreg nőket ide nem bocsátának. Karácsony estéjén az udvar közepén lévő Kardo sz'ärkón disznót ölnek vala egészen saját módon. A leölendő sertést három hétig hizlalják vala. Mindazon szaladot, mely a Nazarom-Páz decz. 6. tartott ünnepére főzött sörből megmaradt, sőt a kjol'ädenük-ről maradottat is a disznóval éteték meg. Leöletése előtt három nappal a házba bebocsáták, a hol rendesen a tűzhely alatt tartják vala. Decz. 23-án a menyecskék a disznót felöltözteték. A nyakába kendőt kötének s a mögé néhány fülesztett galyat szurának. Így felöltöztetve az előszögletbe vivék, s az ivó edényébe azon víz nagyobb részét öntik vala, mely, a mint látni fogjuk, a galyak fülesztésére használtatott, s megitaták a disznóval. Ezután kivivé a gazda az udvarra s ott a nélkül, hogy a kendőt és galyakat levette volna róla, leölé, a vérét pedig a Kardo sz'ärkö alá bocsátá. Ugyan e kövön perzselék is meg nyírfagalyakkal, melyeket a szent gyertyánál gyujtának vala meg, e közben Ange Pat'äihez, Niški-Pázhoz s a sertések

védő Taun-özáisshoz könyörögvén. Ugyanitt a kendőt is megégeték, de a véres galyakat felszedé a házi asszony, azokkal költeni föl karácsony reggelén a gyerekeket. Még aludtokban keményen megütlegelé őket az anyjok e vesszőkkel, mondván :

»Ange-Pat'üi kazinesz, Kjol'täu'an kazinesz, Kjol-Kjol'äda kazinesz«, vagyis »Ange-Pat'üi adta, a nyírfa ünnep adta, Köl'-äda adta.«

Ezt azt anya jó egészség végett teszi. Mennél jobban visítanak a gyerekek, annál egészségesebbek lesznek, mivelhogy Ange-Pat'üi annál könnyebben meghallja őket. Karácsonykor rendesen disznóhúslevest, disznó főt, és kásás hurkát esznek vala.

Karácsony estején mordva és orosz gyerekeknek ugyanegy a szokásuk, melyet Kol'ädának hívnak, a házi baromra gondot viselő nyírfa istenség Kjol'äda nevéről. Ismeretes az oroszok abbeli igyekezete, hogy ez elnevezést, vagy a latin *calendae*-ből, vagy az orosz kolo (kör) szóból akarták, persze hogy haszontalanul, származtatni. A mordva szó kjol'äda sajátképen annyit tesz, mint nyírfából való, *kjol* vagy *kjolu* a. m. nyírfa, mely Ange-Pat'üinak legkedvesb fája vala, egyenesen neki szentelve. Nyári ünnepen a mordva lányok és özvegyek friss zöld nyírgalyakat hordanak, de minthogy télen friss galyakat nem lehet kapniok, az előre eltett galyakat forró vízben párolják, melybe tejet, egy marok köles szemet tesznek, s néhány tojást is ütnek. E vizet aztán, mint látók, a disznónak adják inni, ugyanezzel mossák meg a gyerekek bölcsőit, ugyanezt hintik szét gyerekszületéskor.

Karácsony estéjén összejönnek fiúk és leányok tizen-négy-tizenötéves korukig. A leányok nyírvesszőket hordanak, melyekre kendőket és keszkenőket kötöznek. A kjol'äda néven ezt is értik. A fiúk mindenféle csörömpölő eszközökkel u. m. csengőkkel, csörgetyűkkel, ércz edényekkel stb. járnak. Legelől egy lány tarisznyát visz, előtte egy másik megyen gyertyatartóban lévő égő kettős gyertyával. A gyertyatartó rúdra van kötve, s magasan hordozzák. Menet közben a gyerekek ezt éneklik :

Kjol, Kjol'ädának
 Az arany szakálunak
 Járunk a dolgában.
 Kjol'äda megérkezett
 Nyisd ki tehát a kaput
 Ajándékozz Kjol'ädának
 Kolbászokat, disznólabát,
 Asszony sütötte kalácsot.
 Kjol, Kjol'äda,
 Aranyos szakálu.

Midőn ez éneket fujják, a fiúk csengőikkel és csörge-tyüikkel csörömpölnek s iszonyu zajt és lármát csapnak faluszer-
 te.

A menyecskék legjobb ruháikba öltözve, az ablakon át fokhagymával festett tojást, köles kásával töltött hurkát, tejjel, vajjal, tojással stb. készült édes süteményeket és u. n. kjol'-ängem-et vagy is köleskásával és tojással töltött süteményeket adnak, melyeket juhok, disznók és tyúkok alakjára szokás készíteni. A gyerekek mindezt a tarisznyába teszik, házról házra járván. Körüljárván így az egész falut, valamely házban megszállanak, a felezífrázott nagy nyírfaágat és égő gyertyát a ház előszögletébe helyezik el, s a gyűjtött tárgyakból együtt esteliznek; a maradékot pedig hazaviszik.

A fiatal menyecskék még ünnep előnapján délben hozzáfognak már az eleség készítéséhez. Ilyenkor egészen saját-
 gos módon raknak tüzet a tüzhelyen. Gyertyát gyujtanak előtte s nyírfa galyat állítanak fel; egy másik fűlesztett nyírfaággal pedig a tüzhelyről minden hamut lesepernek, aztán fát raknak rá, melynek mulhatatlanul nyírfaúnak kell lenni. Ha az nincs, legalább is egy darabnak annak kell lenni. A házi asszony azután egy csomó nyírfa galyat vesz, s a gyertyánál meggyújtja, mondván:

»Cšam-Paz, irgalmazz minékünk, Ange-Pat'ai Paz, legszentebb Isten-szülő anya, könyörödj érettünk, Szvät-Niški-Paz, támaszsz piros napot, melegíts meg minket, természet-
 sünk sok eleséget«.

A kályha szája elé égő galycsomót tesznek, annak fölibe pedig egy üszköt, mely a múlt évi kjol'äden'äkből, vagy is téli ünnep-
 ről gondosan megőriztetett. Midőn az üszög-szén el-

égett, bedobják a tűzhely belsejébe, a tűzhelybe rakott fákat pedig galyakkal meggyújtják. Az üszökdarabon kívül még egy nedves nyírfát tuskót is tesznek a tűzhelybe, mely ott három napig is elsenyved. A megmaradott szénre vizet öntenek, melyben nyírfát fűlesztettek; azután a következő téli ünnepre elteszik a tűzhely alá. Az üszögöt a család járnai tudó gyermekcsöi legfiatalabbikának kell leönteni. Az üszög leöntése előtt a gazdasszony söt hint reá. Midőn a só a tűzben recsegni kezd, így szól a gazdasszony:

»Niški-Páz, süss mi reánk, erősebben mint a só, ne csatogj Páz-Purgini!«

Midőn a kemence be van fűtve, nem a közönséges pemetével, hanem fűlesztett nyírággal seprik ki, Ange-Pat'äihez könyörögvén. E napon kolbászt sütnék, fokhagymával tojást festnek, édes tészta süteményt készítenek disznózsirral, s kjol'ingemen-t, vagyis köles kásával, tojással töltött kalácsokat. Következő napon vagyis karácsony napján a férjes nők a szoba padlatát egészen beborítják tiszta szalmával, az előszögletbe nyírfagalyat tesznek, ágaival fölfelé, annak clibe pedig meggyújtatlan gyertyát s hozzá fognak az étel készítéséhez; a levest és disznóhúst együtt főzik, de a disznófőt külön. Midőn a disznófő megfőtt, a szájába piros tojást és fűlesztett leveles nyírgalyat tesznek. A tálban a disznófő alá szakál alakjára piros fonal-csomót tesznek, s ezt arany szakálnak nevezik.

Deczember 25-én déltájban a gazda meggyújtja a gyertyát, s egész háznépestül térdre esik az ablak előtt, melyet ilyenkor kinyitnak; ugyanis házi istenitiszteletnél mindig nyitva tartják az ablakot, hogy imádság között az égre nézhessenek. A föld felé hajlongnak mindnyájan, kezeciket égfelé emelik, a gazda pedig így hívja meg az isteneket magához vendégekül:

»Csám-Páz, irgalmaz minékünk; Ange-Pat'äi, legszentebb istenszülo anyja, jöjj el mi hozzánk a te Kjoltš'än'än ünnepedre; Niški-Páz, Initše-Páz (Isten fija), jöjj el hozzánk a te Kjoltš'än'än-ünnepedre; Szvät-Vereški-Velen-Páz (itt sorba elszámolják az isteneket) jöjjetek mi hozzánk Ange-Pat'äi és fija Initše-Páz Kjoltš'än'-än-ünnepére«.

Csám-Pázt, a főistent nem szokták a házi ünnepre meghívni. Ez az Istenség sokkalta magasb, s nincs is oly ember, bármily szent életű volna is az, hogy méltó volna az ő megjelenésére. Azt tartják róla, hogy ha Csám-Páz valakit meglátogatna, nemcsak ő, hanem az egész falu, lakosostúl, épületestül, nyájastúl, szántó földestül, folyóstúl, kutastúl egy szempillantásban mind elégnének. Noha tehát majd minden imádságukat az ő neve említésével kezdik, — mindazáltal a naponkinti könyörgéseikben közönségesen az alsóbb istenekhez fordulnak.

Az Istenek meghívása után a gazda megparancsolja, hogy készüljenek az ebédhez. A házi asszony most átadja neki a táalba tett disznófőtet. A gazda veszi a tálat s a gyermekek kíséretében kimegy a házból. A gyermekek közt a legifjabb a gazda előtt viszi a ház előszögletéből vett nyírágat. A gazda a disznófőtet legelőbb a »kardo-sz'árko-hoz viszi, azután a lóistállóba, tehénistállóba, tyúk-olba, pinczébe, fürdőbe, csűrbe, s a kúthoz, mindenütt Ange-Pat'ái-hez, Niški-Pázhoz, minden helynek külön istenségéhez fordulván péld. a juh-akolban Rev-özaiszhoz, a lóistállóban Lišmen-özaiszhoz stb. Mindent feljárnán, visszatérnek a házba, a hol tiszta abroszszal terített asztalra már az ételek fel vannak tálalva, — s ezek között a három kjoľ'ingemen vagy is köles-tészta kalács, kettő egymás mellett, a harmadik pedig fölibök téve, a felső magának Ange-Pat'ái-nek, az alsók pedig Niški-Páznak, és Ange-Pat'ái többi fiának és leányainak. Az asztal mellett a padlaton a sörös cseber áll. A gazda a disznófőtet az asztal közepére teszi, a nyír-ágat pedig az előszögletbe. Azután mindnyájan térdre hullnak és a gazda imádkozik:

»Csám-Páz, irgalmaz nekünk; Ange-Pat'ái, legszentebb istenszülő anya, könyörögj érettünk; Niški-Páz, Initše-Páz segíts és oltalmaz meg minket. Mi kenyérrel, sóval, cseber sörrel és ékesgetett tojással tisztelünk téged. Tekintsd magadénak, Niški-Páz (az imádság ismételtetik). Tekintsétek magatokénak istenek (elszámláltatnak, s az imádságok ismételtetik.) A szerint, a mint az asztalon kenyér és só van, adj nekünk gazdagságot. A mennyi morzsa van a kalácsban, a szerint adj nekünk gazdagságot. Órizz meg minket a rossz embe-

rektől és tisztátalan nőktől, a sertéseket és juhokat pedig védelmezd meg a farkasoktól. Ange-Pat'üi Páz, adj a mi termésünkre, mely a földbe van vetve, tündöklő éjszaki fényt és meleg harmatot. Szvät-Niški-Páz, süss melegen a mi termésünkre; Ange-Pat'üi-Páz, termeszs vaskos szalmaszárat, nagy kalászat, tojás nagyságu aranyárga szemeket. A milyent Jurtazaisz szeret, olyan nyáját adj nekünk. Adj nekünk sok és győzős lovakat, erőseket, egészségeseket, mint a medvék. Adj nekünk teheneket, disznókat, tyúkokat, ludakat, kacsákat, mindennemű nyáját, mindenféle madarakat. A régi jót köszönjük, az újat kérjük.»

Ugyanez imádságot használják a Szamara kormány kerületbeli eloroszosodott mordvaik is, de Šaverszki szerint istenségek már nem említetnek benne. Így kezdődik: »Felséges Isten, nagy Isten segíts és őrizz meg minket.« Az Ange Pat'üihez való kedveskedés helyett ezt mondják: »Tekintsd magadénak Krisztus születése ünnepe (Rošdeszero krisztovo), a disznófőt sbt. Niški-Páz helyett »Gondviselő-Páz« említenek. Ugyanis azon mordvaik, a kik pogány vallásokkal együtt nem vesztették el egyszersmind a nyelvöket is, az Istent Páz-nak nevezik. A szamarai eloroszosodottak nyírágat többé nem használnak, hanem a szent képek előtt gyertyát gyújtanak. Midőn a gazda a disznófővel feljárja is az udvart, a gyermek előtte szent képet visz. Könnyörgést előzőleg a képek előtt tömjént égetnek.

A fenn előadott imádságot elmondván a gazda, leveszi a felső »kjol'ängemen-t«, mely Ange-Pat'üinak van szentelve, levág belőle egy keveskét, a felibe hust tesz és pedig először is a disznófőből, aztán a lében főt disznóhúsból, végre egy egy kis darabot a festett tojásból, az édes kalácsból, stb. asztalon lévő többi ételekből. Az így felkészített ételfalatot a jobb kezébe veszi, a balba pedig egy merő kanál vegyes sört, s az imént előadott imádságot, a nélkül, hogy térdre esnék, harmadszor is elmondja. A többi egész háznép térdén állva könnyörög. Midőn könnyörgésében az ételek elszámlálásához ér, a jobbkezeben levő ételfalattal, megnevezéskor mindenikét külön érinti. Azután az elkészített falatot átadja a gazdaszszonynak, a ki azt a kemenczében égő ó-üszögre és uj nyírfa-

hasábra teszi. Ezután átadja neki a meritőkanálban levő sört is, ki azt szintén a kemenczébe önti Ange-Pat'ái-hez imádkozván, azután a tüzet száraz nyírfagalylyal ismét felszítja, hogy az áldozatok annál hamarabb megégjenek.

Evéshez fogván, legelőbb a gazda vág magának a disznófőből s enni kezd, azután a gazdasszony szintén a disznófőből vág magának és a család többi tagjainak. A disznó fülét és orrát a gyermekeknek szokták adni. Ebéd után a gazdasszony levág egy darabot a disznófejből, s a kanálba is vesz egy kevés vegyes sört, az udvarra megy vele s mind a kettőt a »kardo sz'árko« alá beönti.

Másnap deczember 26-án az egész falu népe köz falulakomát »petsziona-mol'an-t« tart a bába házában. Az ünnepi rendtartásban főszemély a bába. A puré-t (vegyes sör), kalácsokat, főzeléket, s az ünnep egyéb kellékeit egészen úgy gyűjtik vala, mint az egyházkerületi és falusi áldozati ünnepeken szokták. Csakhogy most e kellékeket nem parind'ait-ek és jambed'-ek szerzik vala be, hanem a gazdasszonyok magok viszik vala saját főztü puré-jokat és ételeiket a bábához, a ki maga részéről csak kétféle köleskását főzött, egy sűrűbbet, és egy vékonyabbat. Ehhez is magok viszik vala a mult évben lebetegedett asszonyok, Ange-Pat'ái téli ünnepét megelőzőleg néhány nappal, a hozzá való kölest és vaját.

Ez ünnepben részt vevének minden házas emberek feleségestől, gyermekestől. De sem özvegy emberek, sem özvegy asszonyok, sem fiatal emberek, sem hajadonok nem vehetnek vala benne részt. Az ünnepet, mely bába-ünnepnek »bulaman-mol'an« nevezteték, este ülik vala. Megjelenék minden családból a gazda, gazdasszony, s a hét évesnél fiatalabb gyermekek, s mindenféle ételneműekkel kedveskedének a bábának, a melyekben azonban a főszerepet a kölesből készült kalácsok és rőfnyi hosszú kásás hurkák játsszák.

Midőn minden egybe van gyűjtve, a bába az asztalra tiszta abroszt terít, s az asztalra kenyeret, sőt, buzaliszt- és bornyu-sültet, és két fazék sört tesz fel, a vékonyat a gyermekek, a vastagabbat a felnőttek számára. Felteszi a puré-s csöbröt is, meggyújtott kettős gyertyát tesz mellé, s felnyitja az akonát. S most fennszóval kiáltja: Szakmede! s csendesség

legyen, térdre borulni, s az ablakban imádkozni parancsolja őket, maga pedig ezt mondja:

»Cšám-Páz, magad ur Szavagoth, irgalmazz mi nekünk! Ange Pat'ái, legszentebb istenszülő anya, adj egészséget az unokáknak, kisdedeknek, apáknak, anyáknak. Bulaman-Pat'ái, oltalmazd az unokákat, hogy szépek, kedvesek s egészségesek legyenek. Ange-Özaisz őrizd meg az unokákat rossz szentől, táltosoktól és minden tisztátalan hatalomtól. Ange-Pat'ái szállj le gyakran a te mennyei lakásodból megvigasztalni az unokákat és kisdedeket. Adj az anyáknak sok tejet, hogy táplálhassák az unokákat. Adj sok gyereket, s engedd őket nagyra növekedni s egészségeseknek lenni.

Ekkép könyörögvén a bába, az asszonyok segélyével háromszor emeli a légbe az étellel rakott asztalt. Azután, égő gyertyát tartva a kezében, háromszor kerüli meg az asztalt, s az ételeket érintve így könyörög:

»Ange-Pat'ái-Páz, Bulaman-Pat'ái-Páz, tekintsd magadénak a kenyereket, sőt, kalácsokat, süteményeket, tekintsd a magadénak a purét, tekintsd magadénak a kását, és vaját«.

Azután a kétféle kását külön tálakba teszi s megvajazza, folytatván imádságát az istenasszonyhoz. E közben mind a felnőttek, mind a gyerekek térden állva vannak. Azután a merőkanálba purét vevén, az ablakhoz megy, a kanalat a légbe emeli s így folytatja:

»Cšám Páz, magad ur Szavagoth, irgalmazz nekünk; Ange-Pat'ái-Páz, Bulaman Pat'ái-Páz, legszentebb istenszülő anya, adj egészséget az unokáknak és kicsikéknek, adj egészséget az apáknak, anyáknak, hogy az aprók felnőhessenek, az anyáknak pedig bőven legyen tejük az emlőikben«!

Ezt elvégezvén a bába, egy kevés purét iszik, azután az asszonyok is, ezek után pedig a férfiak is isznak belőle. Most aztán székre ül; egy kanálnyi sűrű kását vesz, és megeszi, utána az asszonyok és férfiak is esznek egy kanálnyit, végre a gyerekeknek is ad egy kanálnyi vékony kását. S csak most ülnek le mindnyájan három asztalhoz és eszik meg az estebédet.

Deczember 27-én a bábához csak a gyerekek gyülekeznek szüleik nélkül.

Az ünnepi jóslatok mordvaiak és oroszoknál ugyanazok:

a leányok azt találgatják, kinek melyik legény van határozva, a legények a katonai sorozásnál nekik jutandó sorsukat.

Általános szokás még itt ünnepeltében a jósolgatás, ón-öntés és válasz-utakon földre fekvé hallgatózni járás.

Új év előestéjén a vagyonosok, kiknek sok sertésök van, egészen ama módon mint karácsony előestéjén, disznót ölnek. E sertést is a házban tartják, míg a másikat karácsony estején le nem ölik. Akkor kiviszik egy külön disznóólba, a hol egész december 31-ig hizlalják. De most fűlesztett nyír-ágot nem használnak. A szegények, a kiktől nem telik két disznót leölni egymásután, a Kjol'äda ünnepéről teszik el a disznó lábakat, melyek a Taunz-äi ünnepen nélkülözhetlen ételek. El lábakat új év előestéjén főzik meg.

* *

Eddig Aspelin R. J. kinek művét itt ismertettem.

Lássuk már most ama tanulságokat, melyeket a jelen dolgozatból saját őskori hitregénkre s egyéb pogánykori szokásainkra nézve is a nyelvünkben szórványosan fenmaradt töredékes elnevezések, szólások és kifejezések világánál kivonhatunk, megállapíthatunk.

Hogy a honfoglalást megelőzőleg több, mondhatnám sok századnak kellett csak addig is eltelni, míg nemzetünk a régi Nagy-Magyarországból (a mai Baskirtöld az 50—55 szélességi és 55—60-ik hosszúsági fokok között, a mostani orenburgi kormányzóságban) nyugotnak tartva egész Lebediáig (a Fekete tenger északnyugoti partjain a 30—35 szélességi és 45—50 hosszúsági fokok között a mai Cherson, Poltava, Char-kov, és kivált a mai Jakatarinoszlavi kormányzóságokban) lehúzódtak, bizonyosnak látszik előttem, hogy idáig elhatoltában a bular *) uralom alá tartozó rokon népekkel, s közöttük az

*) A névtelen jegyző még szintén »bular«-nak nevezi a volgai Bol-gárországot egészen úgy mint Bretschneider E. művéből láthatólag így nevezik vala az egykoru chinai és mongol írók is, a kik a tatárjárásról szólna még a magyar nemzetet is baskirnak tudják, s hol így, hol madzsarnak nevezgetve említik. (L. Notices of the mediaeval Geographie and History of Central and Western Asia drawn from Chinese and Mongol writings. London, 1876. 88—94 l.)

akkoron még legszámosb, legéletrevalóbb, szóval leghatalmasb mordva néppel huzamos időn át ne érintkezett volna, elgondolni is képtelenség. Ily huzamos idő letelte alatt pedig, hogy a különben is közelrokon pogányvallási fogalmak is észrevétlenül egyenlővé alakultak át, azt is természetesnek fogja mindenki találni. Ime ez a magyarázata a két nép pogány vallási nézetei egyezésének. Sokat tehettek erre egyébiránt a rokonnépek későbbi tömeges beolvadásai is a magyar elembe, a kikről ha törvénykönyvünk a *corpus juris* nem emlékezik, egyszerű oka az, hogy például a mordvák nem lévén mohamedánok, mint a bulárok, a velök való elbánás ugyanaz volt, mint a magyar nyelvű lakossággal s a beolvadás sokkal hirtlenebb, semhogy csak oly nyomai is maradtak volna, mint a törvénykönyvünkben »izmaeliták«-nak nevezett most említettet a »bulár«-oknál.

Mielőtt azonban szorosan az e dolgozatban előadottakból levont tanulságok elsorolásába bocsátkoznám, szükségesnek tartom az altáji népek hitregészetének legfőbb vonásait mind magam megértetése végett, mind azért, mert rájok alább visszatérek, néhány szóval ismertetni.

Az altáji népek pogánykori vallásában látszólag igen nagy különbféleségeket vehetni észre, de csak is látszólag, mert alapjában véve igen egyeznek. Legjobban kifejezi ez egyezést, mint ezt Csengery Antal is, ki erre a maga kitűnő »Történelmi tanulmányai«-ban legelőször mutatott rá, hangsúlyozta, a bizanti írók közül Theophilactus Simocatta, a ki erre nézve így szól: Tisztelik a léget és a vizet s hymnusokat énekelnek a földnek, imádni azonban csak is azt imádják és nevezik Istennek, a ki a világ mindenségét alkotta. S valóban ha finn és ugor népek pogánykori vallását és cosmogoniai nézeteit tekiutjuk, nemcsak hogy ellenkezést nem fogunk találni, hanem inkább azt, hogy egymást kölcsönösen kiegészítik. Mindnyájoknál találkozunk egy legfőbb lénnyel, a ki az egész látható és láthatatlan természetnek, az összes mindenségnek alkotója, a kitől aztán a többi alistenségek mint fiak és unokák származnak, s mindig ezek egyikétől az »ember«. — E főistenség a finn népeknél »Ukko«, ugyanaz a neve a török-

tatár népeknél is, a kiknél azonban »Ukhán« és »Tanri« nevet is visel. Őseinknél, mint ma már ez minden kétségen fölül álló okiratokból bizonyos, szintén »Ukkon« nevet visel vala, a kiknek poharát vala szokás nagyobb ünnepélyeken és megkötött üzleteknél »áldomás« nevezet alatt mulhatatlanul üríteni, s annak mintegy tanúbizonyságaul meghívni. — A török-tatár nyelvű kazaroctól vették-e őseink e nevet, avagy a finn népektől, bajos megállapítani, a nép nyelvén élő »öreg isten« Kresznericsnél »régi isten«, melyek a finu »vanha mies eli taato taivallinen« (öreg ember avagy égbeli atyus) és az eszth »vana isa« (öreg atya) egészen egy észjáratot követnek, tisztán eredeti elnevezések, s a szintén öreg embert jelentő Ukkon-nak synonymái. — A voguloknál a főisten neve »Tarom« melyet Hunfalvy Pál a »terem« szóval helyesen egyeztet. — A mordva nép a mohamed hitű bolgárokkal (a mi izmaelitáink) sok századon át összeköttetésben élván, részben ezek elnevezéseit vette át, a milyen különösen a gonosz szellem Šaitan neve, sőt maga a főisten neve Csám-Páz is perzsásan hangzik.

Épen így vagyunk az egyezést illetőleg a cosmogoniai mondával is. E tekintetben! legteljesbnek látszik a Reguly hagyományaiból ismert vogul teremtségi monda, melyet Hunfalvy Pál fejtett meg.

A vogul hitregében »Tarom« a mindenség atyja saját névtelen gyermekeit férfit és nőt bocsát alá a vizekre, s ott születik nekik »Elmpi« (légfí) nevű fiok, ki aztán a teremtsé végrehajtja, isteni eredetének tiszta tudatával bír, s mint »Taromnak« unokája alkotásaiban tőle kér és nyer utasításokat. — A finn hitrege, bár eredetileg a vogullal ugyanegy, mind ezekre nem emlékszik, — itt »Impi« a lég tündére, s a természet anyja a maga fényes légi lakából száll a vízre, s a mint ott elé, hátra uszkál: egy kacsa a vízből kiálló térde kalácsára száll, fészket rak rá, s bele költ, kotlás közben a térde kalácsa fölmelegsik, kiállhatatlan forróvá lesz. Impi a térdét meg-
rázza, mire a tojások a vízbe hullottak, s cserepeikből lettek az ég és föld és csillagok, fehéréből a hold, sárgájából a nap. — Hogy e rege a vogullal eredetileg azon egy volt, világosan mutatja az »Impi« név, mely a finnben azonban már »szüzet« jelent, holott a vogulból világos, hogy eredetileg »Elmpi«

volt, ennek pedig betű szerinti értelme annyi mint: »Légfi«. Az értelemnek e szembetűnű elmosódásán nincs mit csudálkoznunk, tudnunk kell ugyanis, hogy a finnben csakugy, mint a magyarban a nem (genus) teljességgel hiányozván, e nyelv férfi és nő között szóbeszéd közben oly szigorú különbséget, mint az árja nyelvek, nem tesz, a hol pedig ez multhatatlanul szükséges, valamint az altáji nyelvek kivétel nélkül tenni szokták, más erre szolgáló eszközökkel teszi, innen van aztán, hogy például a »mies« (ember) szó egyaránt használtatik a már egyszer megnevezett akár férfiről, akár nőről, olyanformán, mint a magyar népnél még mai nap is általános használatúak az: »asszonyember«, »öcsémasszony«, »Gerzson fiam« és »Zsuzsi fiam« stb. régenten ez még nagyobb mértékben s egészen úgy volt, mint a finnben mai napig; így a Margit legendában is ezt olvassuk még: »Ezeket látván ez soror igen csudálkozik vala, hogy szent Margit asszony — — — elbirhata ily nagy embert, (mert az beteg Örsébet igen nagy ember-vala«. Igya Nádor codexben is csak apáczák fejedelméről (priorissa) nem pedig mint ma mondjuk, fejedelem-asszonyról van szó. Így kapta aztán évszázadok multával az »Elmpi« tehát mint látók, férfi a finnben mostani »Impi« (szüz) női érteményét, a mit a finn hitrege is, úgy mint ma ismerjük, midőn, annak eleje elveszett és a Természet személyesítője nőnek képzeltetett, szükségképen magával hozott.

Hogy a magyar »ember« szó a vogul »elmpi«-vel azon egy, és így tisztán mythologiai eredetű, előttem bizonyosnak látszik, mellette szól először ama körölmény, hogy a főisten a régi pogány magyaroknál is egészen úgy, mint a finneknek »Ukkon«, máskép »öreg isten« volt, az pedig, hogy teremtetési mondájok ne lett volna őseinknek, képzelhetetlen, ha pedig volt, szükségképen kellett lenni a vogul »Elmpi«-nek, a finn »Impi«-nek is megfelelőjének; ez pedig más mint »Ember« nem lehetett. Az hogy »Elmpi« a vogulban még »Numi Taron« vagyis a főisten unokája, a finnben »Impi« a természet istenasszonya, a magyarban pedig az isten eredetű embert jelenti, a kimutatott teljes egyezés mellett nem tehet különbséget, ugyanis úgy vagyunk az ily töredékes részletekkel, mint a régész a napvilágra hozott tárgyakkal, melyeket nem mindig

szükséges teljesen ép állapotban fölfedeznie, elég annak egy-két főbb lényegű töredékét fölfedeznie, hogy a talált tárgynak hiányzó részeit képzeletében kiegészítse, s ha kell, teljes pontossággal lerajzolja s szemléltethetővé tegye. Valóban e két szóban: »Ukkon« és »ember« benne van őseinknek egész pogánykori vallása és világteremtési mondája.

Itt csak még annak szükséges a nyitját tisztelt hallgatóimnak kezébe adnom, hogyan lett az »elmpi« szóból a magyarban »ember?« Hogy ezt tehessem, szükség egy nagyon ismeretes nyelvtényt a t. osztály emlékezetébe hoznom, azt hogy a palócz tájéjtás az *l*-et rövid magánhangzó után mindig kihagyja, és az »a«-ból »ó«-t, az »e«-ből meg hol »üő«-t csinál, hol ékezet nélkül megnyújtja, p. o. »alma«, »balta«, »falka« helyett: »ôma«, »bôta«, »fôka«-t, »esel« helyett: »esüő«-t, »elmegy« h. »êmegy«-et stb. mond, s az »l« kimaradta teljesen igazolva van; — hátra van a »pi«-nek »ber«-ré alakultának igazolása. E részben hivatkozom a dunántúli tájbeszédre, mely »adva«, »tartva«, »véve« h. »adval«, »tartval« »vével«-t mond. Az »Elmpi« tehát lehetett legelőször »êmpi«, azután »êmpel«, a szó eredeti értelme kihaltával pedig »ember.« Azoknak ellenében, a kik netalán azt hozzák föl ellenvetésül, hogy a magyarban a vogul »pi«-nak »fi« felel meg s erről számot még nem adtam, szükségesnek találom megjegyezni, hogy a szó ez alakulása mindenesetre még amaz őstörténelmi, emlékeztet haladó ősidőben történt, midőn a magyar nyelvben az »f« még csakugy nem volt kifejlődve, mint nincs mai napig is kifejlődve a legtöbb finn-ugor nyelvben, sőt még a töröktatár csoportban is csakis az oszmanli-törökben, perzsa-arab ráhatás folytán fejlett ki. A mordvában azonban elég sűrűen fordul elő, szintén az iszlámhívő bolgárokkal való érintkezés következtében. Így lehetett tehát az »elmpi« végső szótaga a »pi« »ber«-ré. De lehetett ugy is, hogy időjáráttával, midőn az ősjelentés feledésbe ment, egyszerűen »ber«-nek ejtetett, ugy mint történik ez tetteleg a vogulban a magyar »tő«-nak megfelelő »tű« szóval, mely nemcsak »tű«-nak, hanem »tuo«-nak és »tur«-nak is ejtetik,*) így ma-

*) A »tur« szó egyike a vogulban ama homonym szóknak, melyek valamennyi áltái nevekben szerfelett számosak, ugyanis egyaránt jelent „tavat“ és „torkot“.

gyarázható ki aztán, hogy ugyan ama szó, melyet a vogul »elmpi«-nek, a finn »impi«-nek mond, magyarul »ember«-nek hangzik olyképen, mint ejtik a dunántúl a »hamar«-t »hamà-nak. Sőt az »ember«-t »embê«-nek. (Nyelvőr VI. köt. 2-ik füzet.)

A mordva hitregében a teremtés mondája, mint láttuk, alapjában véve szintén az, mint azt a finn és vogul népnél látók, csak hogy itt Cšám Páz a fő isten maga száll le a világ-tengerre, s mythologiai személyt, a ki a teremtést végzi, csak egyet teremtett a jóságos »Ange-Pat'ai«-t, a kitől származik aztán valamennyi jó szellemű istenség, az Ange-Pat'ai-vel s az alárendelt védszellemekkel örökös harczban élő Šaitan — mint látók, magától ugrott elő.

És most tárgyamra térek. Legelőször is az áldozó és temetőhelyek igénylik figyelmünket, az áldozó helyet »keremet«-nek hívják, — de így hívják a sír-tetőzeteket is, melyeken szintén szoktak áldozatokat (halotti torokat) tartani. Ezek öt gerendasoros és tetőzettel ellátott építmények valának, s nem lehetetlen, hogy ily keremet lehetett az is, melyet Pados ur Csurgó környékén felásatott, legalább a leírás, melyet róla az Akad. Értesítő 1857-ik évfolyama III. számában, Csurgói kunhalmok cím alatt 150—163 l. olvashatni, erre mutat. Szabad legyen ásatásokat intéző régészeink figyelmét ez építményekre fölhívni. Magok az áldozó keremek azonban sövénynyel elkerített helyek, erdőben, tisztásokon vagy síkon is, de mindig forrás avagy víz mellett. Mint tudjuk, épen az ily áldozó helyeken való áldozást tiltják vala első királyaink, a félkeresztyén és félpogány magyaroknak, a honnan önként következik, hogy mindig nyílt helyen »isten szabad ege alatt« áldoztak, mint a mordvák és minden többi rokon áltáji népek.

Látók, hogy régentén lovat is előszeretettel áldoztak, de mióta az oroszokkal megismerkedtek, ez ma már csak kivételesen fordul elő, mint látók csak a halászoknál.

Látók fennebb a nyári nagy ünnep-áldozat, s illetőleg áldomás leírásánál, hogy a már kazánokba került áldozati marhát fölmutatják az isteneknek, s e közben a lehető legnagyobb ünnepélyességet igyekeznek kifejtetni, a mint ezt a kapuszárnyra helyezett hordó sör, (puré) zenészek és gyertyák

fölmutatásából, mely szintén nincs némi magyaros színezet nélkül, eléggé láthattuk. Ime az ily minden üzlet megkötésénél elmaradhatatlan, s a körülményekhez mértten nagyobb, avagy kisebb áldomásívás szokásának őrzi az emlékezetét az »Ukkon pohara« felmutatása és a lábas jószág eladásánál népünknel maig élő, ma már stereotyp »áldomásphár« ivása, de az Arpád pajzson lett fölemeltetése is. — Hogy egy ily »áldomás« nagy feladatok szerencsés megoldásánál valóban nagyszerű lehetett és több napon át eltarthatott, mert hisz' egészen úgy, mint a mordváknál, az egész nép apraja nagyja részt vett benne: elgondolhatnók, ha a Névtelen jegyző nem mondaná is el körülményesen, miből állott egy ily »nagy áldomás.« Nagy kár, hogy az áldozat körül dívott szertartásokat is nem közölte, de hát papi ember lévén, ilyesmit nem hagyhatott hátra. Ezeket tehát képzeletben magunknak kell kiegészíteniünk, s alig hibázunk, ha e közben a fennebb leírt mordva áldozati szertartásokat hívjuk segítségül.

Ange-Pat'áinek mindkét: téli és nyári nagy ünnepe leírásából azt is látók, hogy áldozás közben, miután az áldozatnál a papi szerepet vivő »Vozat'ä« az imádságokat elolvasta, mielőtt az ételnemük elköltéséhez fognának, azokat előbb sorban bemutatják az istenségeknek s meghívják a vendégségre (áldomásra) kivevén a főistent »Cšám-Páz«-t, ugyanezt teszi a házigazda is a házi áldozatoknál, de »Cšám-Páz«-t ő is kihagyja, mert »Cšám-Páz«-t sokkal nagyobb istenségnek tartják, semhogy mennyégből a földre leszállhatna s az emberekkel érintkezhetnék, s az általános nézet e részben, hogy »jaj volna annak, a kit Cšám-Páz« meglátogatna.« És ime ha valakit csapás ér, mi is azt mondjuk, hogy »az isten látogatta meg,« a mi tudtomra egyik árja nyelvben sem dívik ez értelemben, a mi nyilván mutatja, hogy ez is mythologiai részlet, s a főistennek mindenki által félt látogatását jelentette valamikor őseinknél is, egészen úgy, mint rettegik a mordvák a »Cšám-Páz« látogatását.

Közel jár e nézethez, sőt azonegy vele a szuomi (finn) hitregészlet ama fölfogása, hogy előbb mindig az alattas isteni személyekhez könyörögnek (ráolvasásokban) segélyért, s csak a végszükségben, kivált midőn büntetésre, bosszuállásra van

szükség, fordulnak »Ukko«-hoz, hogy »nyilá«-val üsse agyon az igaztalanul sértő ellenséget, hamisan esküvőt, s más gonosztevőket. A vogul felfogás szintén ilyennek tartja a főistent »Numi Tarom«-ot, mint a ki az emberiség sorsát alárendelt isteni személyek s ezek között az emberek jámborságára, jóhiszeműségére ügyelő medvével is intézteti, a ki az emberek igazmondóságára folyvást ügyel, s a hamis esküvést »Numi Tarom«-nak legott megjelenti; azért is kivált ezelőtt esküiket »medve főre« tették azon magok lekötelezésével, hogy a medve úgy egye meg őket, a mint igazat szólnak, avagy ígéreteiknek eleget tesznek.

Nem hiányzott ugyan őseink főistenének kardja sem, a mi a magyar nép ajkán maig fenmaradt »kaszás csillag« elnevezésből bizonyos, e csillagzat ugyanis nyelvemlékeinkben még »kaszahúgy« név alatt fordul elő, egészen úgy, mint a finnben »Väinämöisen meikka« = Väinämöinen kardja és »Kalevalan viikate« = Kalevala kaszája, így neveztetve azon egyszerű okból, mert a finnben kivált régenten e két szó »kard« és »kasza« synonim jelentéssel bírt, a mi valamikor nyilván nálunk is így lehetett. De a Kalevala alább közlendő helyéből világos, hogy az képzeleti kard volt, melylyel a főisten a bűvöléssel rájuk adott betegségeket 'szokta' elűzni, nem pedig a hadakozásokban közvetlenül részt venni.

Ezeket azért találtam szükségesnek itt fölemlíteni, hogy a) kitessék, mennyire egyező volt a fölfogás valamennyi áltáji népeknél arra nézve, hogy a főisten minden alattas istenségeknek magasan fölötte állott, s mint ilyen az emberekkel nem érintkezhetett, a milyennek tudja őt Theophilactus Simocatta is; b) hogy pogány őseinknek is ugyanezen okra visszavezethető irtózását az Ukkon látogatásától a nép nyelvén fenmaradt »az isten meglátogatta« kifejezés alapján kimutassam; c) hogy a nép ajkán máig élő »Magyarok istené«-nek, a közkedvességű nemzeti Istennek a főisten »Ukkon«-étől külön egyediségét érvényesítsem. E dolog fontosabb, mint az első pillanatra látszik. Ugyanis boldogult Toldy Ferencz őseinket egyisten-hívőknek tartván, a »Magyarok istene« elnevezést csak az »egy isten« synonimájának gondolta, s ebben a nézet-

ben van az összes hazai tudományosság, az összehasonlító nyelvészek kivételével.

Nézeteim e tekintetben a következők:

Hogy a »Magyarok istene« a főistennel »Ukkon«-nal azonos nem lehetett, ezt már »A finn költészetről, tekintettel az ősmagyar költészetre« czimű értekezésemben is igyekeztem kimutatni. Most midőn a mordva népnek a főisten »Csám-Páz« látogatásától való rettegésével megismerkedtem, s ezt az egészen hasonló fölfogásra utaló magyar töredékekkel összehasonlíthattam, abbéli nézetem teljes meggyőződéssé emelkedett. Hogyan is kérhették volna a pogány magyarok hadjárataikban a főistennek »Ukkon«-nak segélyét, a kiról való hitők az volt, hogy a mennyégben székel, az emberekkel csakis alattas istenségek közbevetésével érintkezhetik; a kinek igen is voltak nyilai (villámai) de a ki ezeket csak is a gonoszok, hamisan esküvők, rossz hiszemű emberek büntetésére használta, sőt »jaj lett volna annak, a kit meglátogat« s legfeljebb betegségek, járványok elhajtására kérték a segítségét. Más részről hogyan lehetett volna el egy oly harczias nép, mint őseink voltak, egy nemzeti isten nélkül, a milyen a voguloknál Numi Tarom legkisebb és legkedvesb fia (Numi Tarom väisi pi)? ez pedig más nem lehetett, mint a »Magyarok istene«. Elég hatalmas volt ő mint istenfi arra, hogy kedvelt népét világrendítő csatákra vezesse s az ellenség kardja és nyilai ellen megvédje; maga a név pedig mindenesetre szebb is, s többet is mond, mint az ujdonsült, mondva csinált »Hadur«, a kit hogy miféle szent s hogyan merészelhet majdan a »Magyarok istene« diszes helyére tolakodni, őseink bizonyára meg sem álmodták. Az pedig, hogy az »öreg isten«-nel, »Ukkon«-nal egy lett volna, ellenkezik az összes áltáji népek pogánykori fölfogásával, a mely teljességgel nem volt monotheismus, ellenkezőleg az egész természetet benépesítették képzeletökben mythologiai személyekkel, megannyi védszellemekkel, nemcsak, hanem még a műbelileg előállított tárgyaknak is, különösen fegyvereknek: kardnak, nyilnak is megvoltak saját védszellemeik, a kikhez könyörögni (ráolvasni) is szoktak, mint ezt az alább közlendő finn ráolvasásokból látni fogjuk.

A kardkultuszra látszik mutatni az »Etele kardja« felta-

lálásáról szóló monda, s ha az élő nyelv nem tartott is föl számunkra e részben fölhozható részleteket, ilyeseknek egykor létezni kellését eléggé következtethetjük a *Chronicon budensis*-nek az erőszakos halállal való kimulást jelentő következő helyeiből: »sed et ex adverso milites Geyse *pocula dire mortis* eisdem propinaverunt« — — — »dire mortis poculum acceperunt.« — — — »in ore gladii periverunt« melyek, hogy a megfelelő magyar kifejezések szó szerinti fordításai, a Kalevala következő szószerint egyező helyeinek ezekkel való egybeazonosításából kétségtelenné válik: »Tuonen tuoppi« = halál 'kupája = poculum dirae mortis, »miekan suu« kard szája vagy is éle = os gladii. Szintígy ugyancsak a Kalevalában Kullervo mielőtt a kardjával magát kivégezné, a következő párbeszédet tartja, mely a most elszámolt töredékes kifejezéseket még jobban megvilágosítja:

Kullervo Kalervo fíja
Éles kardját ott kirántja,
Szemlélgeti, megforgatja,
Kérdegeti s így faggatja:
A kardjától azt kérdezi,
Vajjon voln'-e kedve neki
Bűnös testét felfalnia,
Vétkes vérét meginnia?

Kard az esztét áttallátja
Férfi tervét kitalálja,
Felel neki ez igéssel:
„Mért ne falnám én jó szívvel
Ne enném te bűnös tested,
Mért ne innám vétkes véred,
Ki jók testét is fölfalom,
Ártatlanok vérét iszom.“

(XXX. r. 319—334 vv.)

Mínthogy pedig a kardon kívül a »Halál kupájá«-t is fölemlítettem, közbevetve megemlítem még ama nézetemet is, hogy nem tartom lehetetlennek, hogy az áltáji népek sirjain talált szobrokon a szobor melléhez szorított kehely, a milyent Jerney is pogány magyaroknak és közel rokon népeknek igen nagy valószínűséggel tulajdonította kurgánokon többet látott s művében (Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1851.) le is ábrázolt, semmi egyébbre mint a most

említett »Halál kupájára« (Tuonen tuoppi) olyképen vonatkozik, hogy az a mulandóságot olyaténképen ábrázolta, mint görögöknél a lefordított égő szövétnek, avagy ma a ketté törtött gyertya, s azon alapszik, hogy a másvilágra költözött embert, mint új vendéget szokás, hitők szerint legelőször is a »Halál kupájá«-val kínálták meg, a mint láthatjuk ezt a Kalevala XVI: 298—302. verseiben a Väinämöinen alvilági útjából, a kit szintén nagyon kínálnak vele, — de neki ingyen sem kellett, s nem ivott belőle; ugyanis a ki azt egyszer megízlelte, az többé a felvilágra vissza nem térhetett. — Ilyen, mellőkhöz szorított kupát tartó szobrok egyaránt találhatnának mind Déli- mind Éjszaki-Oroszországban, sőt némelyiken szabályszerű, de ma már ismeretlen írás is látható, ily szobrok és írás található Aspelinnek finn és francia szöveggel ellátott művében: Muinais jäännöksiä Suomen suvun asumus-aloilta. (A finu népfaj lakhelyein talált régiségek) 73. és 84. l.

A nyíl cultusra nézve azonban igen is van, még pedig nevezetes ráolvasásunk; igaz hogy a keresztyén korból, de e ráolvasás a Kalevalában olvasható egészen hasonló ráolvasással oly sokban egyezik, hogy nemcsak azt igazolja, hogy ily fegyver-cultus csakugyan létezett pogány őseinknél, hanem egyszersmind megvilágítja azt is, hogyan alakították át őseink keresztyénekké léve egykori pogány szertartásaikat, ráolvasásaikat keresztyén imádsággá, helyesebben ráolvasássá.

E keresztyén ráolvasás, avagy nevezzük így: imádság, a Peer-codexben találhatik s a következő:

»Itten ky meg owassa ez ymadsagot harmynch naph egymas wthan myth ystentől ker kethseg nelkwl megnyerj. Amen.

My wronk ihus christusnakh bekesege legen en welem amen.

o íyl al'meg marianak zyzesegenek myatta ees zent Janus baptiztanak feyenek myatta — — — meíínek ees földnek ees chillagoknak myatta, kyk meíínem ees földön vadnak — — — myatta — — — — hog en Simon meg néé sertesem lövesöl thörtől ees egeb nemő merges artando allatokthwól ees víztől zenthől (+) serestől (+) esestől es egeb nemő veszedelemtől legek megoltalmazván — — — adjad,

hogy ez retezek en labaymról eltőressenek es egeb tagaymról
 — — — cristusnak keresztfaya gőz terőket ees menden
 fegwereketh hog ennekem née arthassanakh latando ees nem
 lathatando ellensegym — — — es legen en payzom bekese-
 ges menden en ellensegymnek — — — ellene, foztoknak, őlők-
 nek ellene wram ihus xpus halalokthwl ees szemermekthől
 (+) zabadoh meg engemet — — — mendh meüiei josagokh
 az ő hatalmassagoknak myatta legenek ennekem segetsegől
 hog sem eg ellensegh engem karhoztasson sem hazban sem
 haaz kivlől sem ewem sem ywam sem alwan — — — the
 zent yrgalnad legen nekem oltalmam hog en elmemet en el-
 lensegem née haboreythasson (+) ő alnoksagawal née scegen-
 hedyed wram ysten en testem née karhozzek. — — — —

O nyl parancholok te neked al' meg yesus christusnak
gőzedelmenekh myatta — — — parancholok te neked hatal-
mas nyl my wronk yesusnak zylethesenek myatta — — —
mykeppen ystennek boldog zweleye zŵle my wronkath ihus
cristusih nem erezwen serelmeth azzonkeppen the ees ál las-
san hog meg née serthessed ystennek zolgalo fyath symont
O keth elő thór o the lancea o thw mond kőzőnseges fegwerek
ky emberi allatoknak artatok parancholoth (+) en tiēnektek
hog felfele yarolyatok ees paranchok en thőnektek, hog engem
meg ne serthessetek ees meg ne bantassatok.» (Nyelvemlék-
tár. Budapest, 1874. II. köt. 88—92. ll.)

E már keresztyénkorbeli imádságban helyesebben átido-
 mitott rá olvasásban a következő mozzanatok igénylik kivá-
 lóan figyelmünket:

a) azon hit van hozzá kötve, hogy a ki elmondja, avagy
 annak saját szavával élve »olvassa« az 30 nap tartama alatt
 azt a mit abban kér, »kétségkívül« megnyeri;

b) az imádság eredetileg a nyílra való ráolvasás, maga
 a megszólítás is nem intéztetik benne Istenhez és az ő szen-
 teihez, hanem egyenesen a nyílhoz, ez a fő személy, kinek te-
 hát e szerint öntudat és akarat is tulajdoníttatik, azok pedig
 csak mellék személyek, a kiknek sorban megnevezésében rej-
 lik a »hatalmas« nyíl ártalmasságát kétségtelenül megsemmi-
 sítő bűverő.

c) Mivel azonban 30 nap alatt háborús időkben a har-

ezos sok mindennek van kitéve, azért tehát minden elgondolható veszedelem, a mi Simon vitézt érheti, nem feledvén a »hadi fogságot« sem, bele van foglalva, a mi újabb bizonyítékát képezi annak, hogy a kérelem teljesülése egészen pogány fölfogással tisztán csak a szavak (ráolvasás) erejétől váratik vala; szint' ilyen előre gondoskodás még, hogy a nyilat minden lehető helyzet elszámolásával eltiltja a neki lehető ártástól smintegymegalkuszik vele, hogy »fenn fog járni,« őt pedig kikertüli egészen úgy, mint a Kalevala alább közlendő hason helyében látni fogjuk. — Hogy pedig kérése annál sikereseb legyen, példát is idéz, a szülőfájdalmakat, meg annyi láthatatlan szellemeket, a kik szintén megtudták kimélni a boldogszüzet, ugyhogy semmi fájdalmat sem érzett a kis Jézust szülte közben, kövesse ajó példát a nyíl védszellemé is, s kimélje meg Simon vitézt.

d) A hányszor a »megálj oh nyíl« elmondatik, egész serege számláltatik el a legnevezeteseb szenteknek, — a mi pogány korban szintén így volt, csakhogy akkor természetesen nem a szenteket, hanem az előttök ismeretes védszellemeknek egész seregét hívják vala segítségül.

Hasonlítsuk most össze e ráolvasással a Kalevala két hasonló alkalomra való védekező ráolvasását, ígéretét (varustus sanat) s tapasztalni fogjuk, hogy a most elszámoltam kellemek, s a szavak (igék, ígézet) erejében való hit azokban is lényegesen ugyanazok.

Midőn a Kalevala egyik hőse Joukahainen az őt büvölés-versenyen megalázott jámbor öreg Vaitämöinen felett bosszút állani akarva, elhatározza őt lesből orozva meggyilkolni: a büntettéhez alkalmas perczet kiszemelve immár a felajazott nyíl ellövése pillanatában így szólítja meg a lövésre kész nyílveszszőt:

»Üsd, vágd most hát nyirfa hegye
Fenyőfa 'szál te meg verd le
Légy ruganyos nyíl idege,
Hogy ha a kéz alatt járna
Hordja a nyíl fenn-irányba
És ha a kéz magasán lő,
Huzza alá a nyílveszsző

(Kalevala VI r. 156—161. vv.)

Szintígy midőn ugyancsak a Kalevala egy másik hőse Lemminkäinen Poljolába zsákmányló hadra megyen, elindulta előtt a következő védekező ráolvasást mondja:

»Föl most földből kardviselők,
Földdel azonkorú hősök,
Kaszások a forrásokból,
Ti nyilasok a folyókból!
Támadj erdő emberiddel,
Vadon minden népeiddel,
Bércz örege őserőddel,
Vízí Hízí szörnyeiddel,
Népeddel víz gazdasszonya,
Hatalmaddal víz úrnéja!

És ti sellők minden völgyből,
Légruhások vízekből
Jámbor embert segéllnetek
Bajtárs gyanánt kísérnetek;
Ne fogja a bűvész nyila,
Sem táltosnak az aczéla,
Varázslónak a kései
Lövőnek a fegyverei!

Ha ennyi nem volna elég,
Jut eszembe más mód is még,
Magasabbat keresek meg,
Égi Ukkó öreg istent,
Ki tartja a fellegeket,
Kormányozza a felhőket.

Oh Ukko te legfőbb Isten,
Öreg atyánk a mennyégben,
Fellegeken által szóló,
Levegőn alá kiáltozó!
Hozz most tüzes kardot nekem,
Láng lobogós tűzhüvelyben;
Hadd hajtsam el vele a bajt,
Hadd izzem el a kínokat,
E földön a kajánokat,
Irtsam vízben a rontókat,
Az elöttem állongókat,
A mögöttem szállongókat,
A fejemtől, oldalamtól
El mind a két ágyékomtól,
Táltosokat mind nyilastól,
Varázslókat mind vasastól,

Bűbájlókat nezelostól

A rontókat mind kardostól»

(XII r. 255—296 vv.)

A most egyeztettem részletekben a találkozás oly nagy, hogy minden elfogulatlannak meg kell engednie, hogy az pusztán véletlenség műve nem lehet, csakis abban lelheti magyarázatát, hogy a pogánykori gondolkozásmód még azután is sokáig, egész a reformatióig fentartotta magát a magyar nép-nél, midőn az már régen keresztyén volt s maga a pogányvallás is valamenynyi személyiségeivel együtt feledésbe ment, mely tekintetben elég a Bornemissza P. fentartotta ily félpogány félkeresztyén ráolvasásokra utalnom, melyekben még egy két mythologiai személy is szerepel, például a »Földanya.« — nélkül, hogy a nép annak értelmét már akkor tudta volna (L. »A finn költészetről, tekintettel az ősmagyar költészetre« czimű értekezésemet.)

De mint mondám az altáji népek nemcsak a valósággal létező akár természeti akár kézműbeli tárgyakra, hanem minden névvel nevezhető lelki állapotokra is rá szoktak olvasni, mivel azokat is szintén jó avagy rossz szellemeknek nézik, s különösen az utóbbiakat olyasoknak tartják vala, melyek valamely titkos ellenségtől, irigyektől ártó szándékkal adattak rájuk, s az embereket megszállják, nyomorgatják, de ráolvasással, mely mindig a baj okának kiderítését célozta, el lehet üzni, ártalmatlanná tenni. Mint látók, a fennebbi védekező ráolvasások szintén nem feledék ki ezen eshetőségeket, ezek ellen kéri a finn ráolvasás az »Ukko tüzes kardját«, a magyar ráolvasás pedig szintén ezeket tartja szem előtt a szavaival, »hogy én elmémet én ellenségem ne háboríthassa ő álnokságával«

Legnevezetesebb és bennünket is közelről érdeklő ráolvasás e részben az, melylyel a Kalevalában a vállalkozó szellemű Lemminkäinen az őt váratlanul ért veszélyes helyzetben megszállott szomorú kedélyállapotát, bűbánatát elűzni igyekszik s a következő:

Ekkor fürge Lemminkei

Gondjaiból Kaukomieli

Paripákat bővölgetett,

Ménlovakat feketétet,

Rossz napiból kantárt szerzett,
Titkos búból, bajból nyerget ;
Veté magát a hátára
Hóka lova derekára

(Kalevala XXX r. 481—488 vv.)

Ezt Lemminkäinen, mint maga is hatalmas táltos megtehetette, hacsak a leírást képletesnek nem vesszük oly értelemben, hogy csüggedéssel határos lelki állapotát, levertségét legyőzte; vagyis népies magyarsággal szólva »megnyergelte.« De nem minden ember volt ám ily nagy táltos; az ilyenek tehát megelégedtek a szomorú lelki állapotot legyőzni akarva, a magyar népnél máig élő s általánosan ismert ráolvasási formula elmondásával: »búsuljon a ló, elég nagy a feje«, s csakugyan Ilmarinen lakadalmában a »Sirató« után így vigasztalják a megrikatott menyasszonyt

»Add át búdat a lovaknak
Gyászod fekete czoczóknak,
Vasas szájú hadd szorongjon
Nagy a feje, hadd busuljon.«

(Kalevala XXII r. 453—456 vv.)

A magyar közmondás tehát »busuljon a ló, elég nagy a feje« szintén nem esetleges találkozás, hanem az ősi pogány nézet egy nevezetes és sokat bizonyító töredéke, egy darab mythos.

De nemcsak a szomorú lelki állapotokat, hanem a vidámságot is szellemnek képzelik vala. Így mulatságokba az örömet jelképezve viszik be a vendégek a mulatás helyére, a mire »Kantelatar« című finn népdal-gyűjteményben, egy terjedelmes költemény olvasható, melyet ilyenkor az ajtón kívül szoktak elmondani, azt kérdeztől a házi gazdától: megengedi-e, hogy be vigyék az »Örömet« a házba? a ki ezt természetesen készséggel megengedi, s nagy zajjal úgy viszik be aztán.

Mindezekből eléggé kitűnhetik, hogy az altáji népek főfogásával homlokegyenest ellenkezik egy olyatén gondolkodásmód, mintha a »hadak istene« a főistennel egy személy lett volna, a mint például az egyisten hívő izraelitáknál a »seregek ura« egy volt az »ég és föld s az egész mindenség alkotó-

jával» s valóban a dolog nem volt így, ugyanis a főisten »Ukkon,« a nemzeti istenség pedig s mint ilyen egyszersmind hadisten is, mint látók — a »Magyarok Istene« volt. Hogy mily hatalmas és közkedvességű lehetett ez pogány őseinknél, megítélhetjük onnan, hogy azon isteni személyek között, a kiknek pogány őseinknél egykor divatozni kellett tiszteletét kimutathatjuk, a nép ajkán fenmaradt s legsűrűbben emlegetett istenség épen a »Magyarok Istene« volt.

A Szent-Iván nap táján tartatni szokott nyári nagy ünnep-áldozat leírásánál egy sajátos szokás fordul elő, mely abban áll, hogy midőn a hosszadalmas szertartások után a sajátképeni áldomás megkezdődik s mindnyájan hozzálátnak a vendégséghez: a hajadon leányokat nem eresztik az asztalhoz s csak majd később adnak enni nekik, mikor már a többiek az asztaltól fölkeltek, ezek tehát most nyűgösek kezdenek lenni s enni kérnek.

Most tehát enni adnak nekik, de alig fognak hozzá, a turosztorok egyike megparancsolja nekik, hogy énekeljék az ünnepi éneket a »pozmoró«-t, mely mint látók, egy igen hosszú, mordva szövegű ének, melynek eleje az istennel foglalkozik, a vége pedig a »hét minden napját« egy külön istenségnek szenteli:

Pénteken: Paz-Velen-Paz (falu istene).

Szombaton: Masztir-Paz (föld-isten).

Vasárnap: Voltszi-Paz (Mennydörgő). *)

*) Mily mélyen gyökerezett az ősi természetvallási hitnézet őseinknél, megítélhetjük onnan, hogy nemcsak a XV. századbeli Peer codexben találkozunk a fennebbi keresztyénített ráolvasással, hanem még sokkal később az 1578-ban Szemptén nyomtatásban megjelent Bornemisza P. „ördögi kísértetekről“ című művében is egészen hasonló félpogány. félkeresztyén ráolvasásokra akadunk, „kiket egy Prédikátor nagyaujjától és egy misemondó paptól tanult volt,“ s melyeket én „a finn költészetről tekintettel a magyar ősköltészetre“ című értekezésem 90—95 ll. közöltem volt. — Ezekhez csatlakozik a következő részlet is, mely boldogult Toldy F. „Újabb adalékok a régibb magyar irodalomtörténethez“ című értekezésében található, a hol is egy XVI. száz. „Növénytanú névtárat“ közölve, 40. szám alatt ezt olvassuk: „Aizoon Barba Jovis stb. I. menderghew fu,“ melyet aztán a Beythe füvészkönyvében is így találunk elnevezve. — Hogy a magyar növénynév latinból van magyarra

Hétfőn : Vám-Páz.

Kedden : Ved-Páz (Vizisten).

Szerdán : Csám-Páz (főisten).

Csütörtökön : Niski-Páz (Méhek istene).

(Sajnos, hogy ezen, saját hitregénkre oly nevezetes világot vetni képes ünnepi ének többi egész szövege nincs megőrizve, s fentartva) s csak ennek elénekklése után kapnak a leányok enni, a kiknek tehát kétszeres okuk volt a különben is hosszadalmas éneket még hosszabbnak találni.

S íme e különös ünnepáldozati szokás képezi a megfajtását két máig élő s országszerte ismeretes töredékes kifejezésünknek; egyike ezeknek a közmondás: »hosszú mint a Sz.-Iván éneke«, a másika az ismeretes mondóka :

Hétfő : hetibe.

Kedd : kedvibe.

Szerda : szerelmébe.

Csütörtök : csúribe.

Péntek : pitvarába.

Szombat : szobájába.

Vasárnap : kétszer az Isten házába.

Hogyan függ össze ez a két töredék? Csak úgy, hogy valamint minden áltáji népeknél kivétel nélkül volt, úgy a pogány magyar őseinknél is kellett lenni egy nagyobbyszerű nyári ünnep-áldomásnak, melyet a leghosszabb nyári napon, vagyis Szent-Iván hó 24-ik napján ünnepeltek egészen úgy, mint fennebb a mordváknál látók, hogy e napon a Niški-Páz ünnepét ülik; hogyan hívták őseink azon istenséget, kinek tiszteletére ülik vala, azt, fájdalom, ma már nem tudjuk. Kellott továbbá lenni oly ünnepi éneknek is, melylyel — mint imént a mordváknál látók, — az áldomásokat szokták befejezni, s melyet nálunk is a hajadonok énekeltek, s talán a fennebbi boszszantó szokás sem hiányzott, az ének hosszu volt mint a mord-

fordítva, bizonyosnak látszik, de az mindenesetre feltűnő, hogy „Jupiter „mennydörgővel“ van visszaadva, holott az „isten“ szó sokkal inkább kézügyben volt, és így én valószínűnek tartom, hogy még akkor a magyar nép emlékezetében egy „mennydörgő“ nevű ősmagyar istenség emlékezete fenn volt s ugyanaz lehetett nála a mordva „Pirgine Páz“-zal, vagyis „Mennydörgő Isten“-nel.

váknál s valószínűleg az egész pogány vallást mintegy dióhéjban tartalmazta, különösen a vége, melyben minden napnak meg volt a maga külön istensége nevezve, a kinek a hét illető napja szentelve volt, a mint volt ez nem csak, mint látók, — a mordváknál, hanem a rómaiaknál is, úgy, hogy a napok latinul ma is a régi pogány istenekről neveztetnek: dies Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris, s a mely minden látszat szerint egészen úgy, mint a mordváknál imént látók, — még akkor is makacsúl fentartja vala magát, midőn már az egész magyar nép keresztyén volt, s nem is egészen értik vala már, de azért feledni még most sem tudták. — Ez a keresztyén hittérítők figyelmét nem kerülhette el, mert hisz' mintegy kátéját képezi vala az egész pogány ősvallásnak, s elképzelhetőleg türelmököt is huzamos időn át sokszor kemény próbára tette, érdekében állónak tarták tehát azt a magyar nép emlékezetéből lehetőségig kiirtani. Így gondolhattak aztán ki egy olyatén hosszú éneket, mely a keresztyén vallás tárgyaival egészen úgy foglalkozik vala, mint a melynek helyébe állították, a régi hosszadalmas ünnepvégző pogány magyar ének. Épen így helyettesíthették kezdetben a régi pogány ünnepeket keresztyén ünnepekkel, s minthogy már csak az évszaknál fogva is, melyen ülik vala, a nagy népszerűségnek örvendő pogány nyári nagy ünnep Sz.-Iván napja tájára esett, volt gondjuk rá, hogy e nap ünnep nélkül ne teljék el, s mivel épen ünnepre volt szükség, megülték mint kiválóan nagy ünnepet a Sz.-Iván napját, melyet ma már Ker. Sz.-Jánosnak hívunk, s így maradt rajta az e napon énekelni szokott keresztyén éneken a »Szent Iván éneke« elnevezés, s erre vonatkozik a közmondás; a hét napjainak értelmetlen elsorolása pedig az éneknek volt a vége. Nagyon jellemző benne, a) a bötürim, melyből bizony gyaníthatjuk, hogy az egész pogánymagyar ének így volt szerkesztve, s a mostanáig fennmaradt: Hétfő hetibe stb. ezt utánozza, meglehetősen butasággal; b) az utolsó tétel »Vasárnap kétszer az Isten házába,« mely a többivel semmi összefüggésben sincs, a mi világosan mutatja, hogy ezt a papság gondolta ki s célzott ért vele. A papság így gondolkozott: hadd végezze a nép egész héten a dolgait, úgy, a hogy tudja; a fődolog most kezdetben az, hogy a) feledje el a régi pogány istenek neveit;

hogy ez nem ment könnyen, eléggé mutatja azon körülmény, hogy Kresznerics szótárában még feltalálható a régi pogány főistent emlegető 'kifejezés »él még a régi Isten« ; b) szokják hozzá vasárnaponként az istentiszteleten mulhatlanul jelenlenni, a mit ha önként meg nem tett, tudjuk a corpus jurisból, hogy erélyes első királyaink erővel is tudják vala őket kényszeríteni.

A »Magyar Nyelvőr« IV. k. 4 füzete 185-ik lapján olvashatni egy játékos versikét, mely így hangzik :

Egyederem, begyederem,
Cziczá me
Abri fabri domine
Eksz bród in der nód
Tájer vájer vi er von.

Ez a versike ily alakjában ma már tetemesen el van torzítva, illetőleg kettőből összezagyválva, jól emlékszem ugyanis, hogy gyermekkoromban még ezt rendesen labdázás előtt így szoktuk mondani :

Angete Pankete
Czukunftye me
Aber Faber domine
Iksz, piksz

tovább már nem tudom. Az »Egyederem, begyederem stb.« egy másik önálló mondókának eltorzított kezdete, mely Kriza »Vadrózsái«-ban teljes épségben föltalálható ; gyermekkoromban még német szavak ép úgy nem fordultak elő benne, mint az »Ankete Pankete« kezdetű önálló külön mondókában sem.

Mily nagy régiségek e játékos versikék, megítélhetjük onnan, hogy a mint ezt a finn »Irodalmi társaság« közlönye f. évi folyamából látom, az »Egyetem, begyetem,« a zürjeneknél még mind e mai napig szintén meg van, habár értelmét ép oly kevésbé tudják már, mint mi. — Álljon itt a zürjen szöveg a Kriza »Vadrózsái« 128. lapján olvasható szöveggel egyeztetve :

Székely :
Ögyötöm, bögyötöm
Tijom, tájom
Tozszsok, bozszsok

Zürjen :
Ögödym, ögödym
Tyvjän, konjön
Tödtsör, pödtsör

Bányabükki
Bükk magyaró.

Niss jam vartõn
Puon, pegyschõn
Broton lyijiss (Suomi II. j. 11
osa. 33 l.)

De hát mi ez az »Ankete Pankete czukutye me«? Rössler a maga kitünõ munkájában »Rumänische Studien« egy jó csomó áltáji pogány vallási töredéket mutat ki, a milyen például: a medve-tisztelet, mely az oláhsághoz a mordvákkal közel rokon bolgároktól származott át, s ime ilyen, még pedig nevezetes mythologiai töredék a fennebbi is, ugyanis az »Ankete Pankete« se több, se kevesebb, mint a mordvák égisten-asszonya »Ange Pat'ai« nevének eltorzítása, a »czukutye me« pedig tisztán oláhul van és annyit tesz: »csókolj meg engem.« vagyis ez egy szeretetteljes fohász a gyermekek védőjéhez: »Ange Pat'ai csókolj meg engem.« És ez a közetlenség a mily költőien szép, a mordva pogány vallási fölfogásnak ép oly egészen megfelelő. A többi részlet egészen érthetetlen zagyvalék, de még itt is van egy szótag: a »Nyelvör«-féle közlemény »eksz«-sze, az enyémnek pedig »iksz«-sze, melynek értelme a mordva hitregészből magyarázható ki. Erre nézve még azt kell tudni, hogy mint látók, a védszellemeket »özaisz«-oknak, de a moksák »öszksz«-öknek hívták, és így nagyon is lehetséges, hogy az »eksz« meg a moksa »öszksz«-nek a megfelelője.

Imént látók, hogy »Ange-Pat'ai«-nek szent fája a »nyírfa«. Akaratlanul is eszembe jut itt gyermekkoromból egy országszerte elterjedve lévő kifejezés a »Nyírfakisasszony«, a mint hívják vala az összekötözött nyírfa vesszőcsomót, melylyel az iskolás gyerekeket büntetni szokás vala. Miklós napján pedig némely vidékeken az e napon ajándékot váró csintalan gyerekek számára selyem szalaggal ékesített nyírfa-vesszővel kedveskedtek, ennek is »nyírfa-kisasszony« volt a neve. — Eszembe jut továbbá a dunántuli szokás, mely szerint Karácsony hetiben apró-szentek napján a gyerekek vesszőkkel, avagy mustár-szalmából font suhogóval elindulnak s ismerőseikkel találkozva, megütögetik vele s e közben e szót mondják »ne legyen keléses«. Nézetem szerint mind e részletek s különösen a »Nyírfa-kisasszony« még az ősvallás maradványai

s egyenesen »Ange Pat'äi«-nek, avagy akármiképen hívták is őseink a Természet fölséges istenasszonyát, mint egy mordva dal mondja »a nagy Isten, a nagy uralkodó nagy leányát« (oču Škain oču azirin oču stirts) ennek a megfelelőjének lehetett egyik neve. Ugyanis azt látók fenntebb, hogy a mordvák »Ange-Pat'äi«-t nagy tisztaságú szűznek, a női erények és családi boldogság őrének s fentartójának tartják vala s e fölfogás annyira ment, hogy a kegyelet, melylyel iránta viseltettek, semmivel sem volt csekélyebb annál, melylyel a keresztény vallás tiszteli a boldogságos szűzet s a meglevő részletekből ítélve, inkább hasonlított ehhez, mint a római és görög mythologia Junója tiszteletéhez.

Hogy őseink keresztyénné léve, kezdetben a magok pogány cultusbeli jelzőiket a keresztyén vallásba is átvitték, azt mindenki természetesnek fogná találni, még ha nem volna is kimutatható, de ezt nem egy példával valóssággal ki is mutathatjuk, ilyen a »boldog« (a Halottas beszédben »bovdog«), melynek nagy régiségét eléggé bizonyítja, hogy a gót »avdogasz«-szal azonegy, a »b« pedig csak digamma; ilyen ugyancsak a HB. »ünöttjei« (beati), melyet Hunfalvy P. helyesen vet egybe a finn »onni« (szerencse) szóval, melynek e szerint megfelelőjének a magyarban is kellett lenni; ilyen a »nemes«, melyet elég gyakran találunk nyelvemlékbeli imádságainkban, mind a »boldogságos szűznek«, mind az »üdvözítőnek« tulajdonítva; így az »egyház« is eredetileg pogány istentiszteleti elnevezés, s azon alapszik, hogy az altáji népek a magában elkülönítve álló tavakat, erdőnyeket, sziklákat »szenteknek« tartották s »egy«-nek nevezték — a mint ezt őseinkről Hunfalvy P., a finnekről pedig Lindström finn tudós kimutatta; az imádságokat még csak a XV-ik században is »olvasták«; szentéletű emberek elragadtatásait, a magánkivüllét állapotát »réüttetésnek«, vagy a mint a magyar nép az álhalált nevezi, »elrejtezés«-nek nevezék, vagyis ugyanazon szót használták, melylyel a pogány magyarok saját táltosaiknak jóslás közben való magánkivüllétét jelölék. (L. Hunfalvy P. Régi magyar szók című czikkét a Nyelvtudom. közlemények V. köt. 2. füzetében) de már a »paradisum«-et a latinból vették át, mivel-hogy ily fogalom az összes altáji hitregészetben hiányzik stb.

Ime épen ilyen részlet a »Kisasszony« czim is, melylyel tisztelik vala őseink, mint legdiszesb és legméltóbb névvel a »boldogságos szűzet«, mi az őt jelző »Kisasszony hava« és »Kisasszony napja« ma már ódonszerű, de a nép ajkán folyvást élő elnevezésekből világossá válik, a népies »Nyírfa-kisasszony« töredék pedig az egész részletet kellő világosságba helyezi; ugyanis fennebb azt is látók egyszersmind, hogy a gyerekekre igen nagy gondja volt s a nevelésben szigorúságot követelt, azért a mordva anyák december 24-én korán reggel a még alvó gyermekeket nyírfa-vesszővel megverik e szavak közt: »Ange-Pat'ái« adta, Kol-äda (»aNyírfa-isten« vagy a nálunk divó kifejezéssel »Nyírfa-kisasszony«) adta, mindezt azért, hogy egészségesek legyenek, kérdés vajjon az ismeretes »errando discimus, virgando crescimus« nem a pogánykorból származik-e még s valamely ma már kihalt magyar közmondás fordítása. Ugyancsak e pogánykori szokással lehet összefüggésben az »apró-szentek napján« dunántul divó most említett szokás.

Látók azt is, hogy mordváhl »Kjelu«-nak a nyírfát, »kjolädának« pedig az istenasszony ünnepeit nevezik. Hogy a »koledálás« Magyarháánkban is ismeretes, azt talán mondanom sem kell. Mi volt ez a mordváknál, fennebb látók, nálunk abból áll vala, hogy Vizkereszt napján a pap, orgonázó, egyházfi vagy harangozó elindultak s a plébánia valamennyi tagját meglátogatták, a házat a pap beszentelé, s az újévi üdvözlét elmondása után az asztalon készen álló ajándékokat föl-szedék, az orgonázó pedig az ajtóra ráírá az újévet és a G. M. B. bötüket. Így alakíttatott át a »Nyírfa kisasszony« ünnepe keresztyén szertartássá.

Ugyancsak vagy az »Ange Pat'ái« vagy más istenség, p. o. a sertésekre ügyelő védszellem téli ünnepének ma már eltorzított része lehet a december 13-án szokásos »Luczanapi'kotyulás«, mely azzal kezdődik, hogy a kotyulók »kitty kotty« hangoztatása közben a háznépnek sok csirkét, ludat, gerenda vastagságú szalonnát, száz malaczt kívánnak. Ez alatt a házbeliek kukoriczát hintenek reájok s valami csekélységgel megajándékozzák. A rájok hintettkukoriczát azután a tyúkoknak vetik, hogy jól tojjanak. . . Lucza napkor nem jó varrni.

(Nyelvőr III. k. 2-ik füzet) Ugyanis a mordvák újév 1-ső napján a disznó-ünnepet (Taun-őzaisz) ülik, s e napon a fiatalság szintén koledál, s egy táskából különféle gabna szemeket szed ki s a háznép elé szórja e szavakkal: »A gondviselő Páz küldjön nektek termést!« a háznép pedig fölszedi és elteszi a jövő vetés idejére. A mi a varrástól való tartózkodást illeti, ez meg a mordva nők azon szokásával függ össze, hogy Ange Pat'äi ünnepe hetiben: karácsony estétől újévig, nyáron pedig Sze-mik napjától a következő csőtörtőig nem fonnak, azon hiedelemben lévén, hogy az e héten fonott fonallal készült öltözetek a viselőre szerencsétlenséget hoznak.

Látók fennebb azt is, hogy lakodalmakon az új házassokat »köles-kásával« vendégelik vala, valamint azt is, hogy gyermekszületési lakomákban a »bába-kása« elmaradhatlan vala. Miért? azért mert, mint már tudjuk, a »köles« nagy szaporaságáért mint a termékenység jelképe Ange-Pat'äi-nek kiválóan kedves növénye vala, (máig mondjuk: »fizet mint a köles.«) — Mindez országszerte a magyar népnél is annyira így van, hogy mint egészen ismeretes dologhoz, felesleges minden további magyarázat.

Épen ily ismeretes dolog, hogy a disznóölés ideje széles Magyarországon: Karácsony hete, pedig a tél, disznóölésre kiválóan alkalmas évszak, nem mindig e héten áll be. Ime ez is azért van, mert valamint a mordváknál, úgy minden valószínűség szerint őseinknél is a disznóölés Ange-Pat'äi nálunk a »Kisasszony«, »Nyírfa-kisasszony« téli ünnepének kiegészítő része vala. Ismeretes, hogy a magyar nép a sertést nem kopasztja, hanem perzseli, a föltagolás is más, mint a németeknél; mind e szokások éjszakra utalnak. Országszerte ismeretes az ételnemek közt egy magyar különlegesség, mely szintén disznóöléskor szokott készíttetni: a »kásás hurka« és »disznóhús leves«, ime ezek is mind közösek nekünk a mordvakkal. A tojásoknak husvétkor főzés közben hagyma hajjal sárgára festése szintén megszokott dolog népünk-nél.

A »burokban« született gyermekekről népünk hite szintén ugyanaz, a mi a mordváknál. — Én magam ismertem egy, a művelt osztályhoz tartozó, 70 évet haladott öreg embert, a ki holta napjáig féltő kincs gyanánt őrizi vala a burkot, mely-

ben született, s elvesztését nagy szerencsétlenségnek tartotta volna magára. Így az ily ősrégi pogány hitnézeten alapuló szokások igen sokáig fenn vannak még akkor is, mikor már az ok, melyre visszavezethetők, rég kihalt.

A női foglalkozások között az ingvállaknak válltón különféle színű fejtőkkel mordva módra való himezgetése mind a székely, mind az oláh népnél máig fentartotta magát.

Fennebb, hol az »ember« szót a vogul »elmpi«-vel és finn »impi«-vel egybevetém, illetőleg egyeztetém; rámutattam arra is, hogy a magyarban a szó azon értelmét, melylyel a vogulban és finuban a teremtetést végrehajtó mythologiai személyt jelenti, elvesztette. Egy ily változás azonban meg nem történhetett a nélkül, hogy annak helyét egy más mythologiai személy ne vette légyen át. — Ki lehetett tehát ez? »Ukkon« vagy a mint a dunántuli magyar nép synonym kifejezéssel nevezi, az »öreg Isten« nem lehetett, mert ilyesmi valamennyi altáji népek fölfogásával ellenkezik, ugyanis a »főisten« maga a teremtetést sehol sem hajtja végre, hanem mindenütt egy tőle származó első ember, eredetileg férfi, mint a vogul »elmpi«, de a ki már a finneknél »impi« és a mordváknál »Ange-Pat'ai« a természetistenasszonya, nő.

Így kellett a dolognak nálunk is lenni. De hát ki lehetett ez? Én ennek, mint már kifejtém, azon mythologiai személyt tartom, a kit pogány őseink mint a természet jószágos istenasszonyát per excellentiam »Kisasszonynak, és Nyirfa-kisasszonynak« hívtak. Volt-e ezenkívül más neve is, egyenesen a mordvákától vették-e őseink a fennebbi gyermek-versike »Angete Pankete« kezdetét, avagy az oláhoktól? e kérdésre ezúttal mostmég feleletet nem adhatunk. — Mindezeket pedig onnan következtetem; hogy midőn a keresztyénség a magyar nép között terjedni kezdett, s annak egyik legtiszteltebb szentjének: a boldogságos szűznek a latin nyelvben megállapított diszjelzői megfelelőjét kellett a magyar nyelvben fölfedezni; a választás a »kisasszony«-ra esett, melynek tehát a pogánykorban is valamely magasztos isteni személyt kellett jelenteni. Nyilván mutatja ezt azon körülmény, hogy augusztus hónapot, mely hónapra esik Mária egyik nagy ünnepe (Nagyboldogasszony napja) mindjárt kezdetben nem így, hanem

»Kisasszony« havának nevezték el, a mint részben még ma is így hívjuk. Hogy őseink e részbeni észjárását megítélhessük, nem fölösleges tudnunk, hogy a ma már legalább névleg keresztényen mordvák is Máriát »Ange-Pat'äivel,« »Krisztust« pedig a »Napistennel« »Ši Páz-zal«) azonosítják, az orosz szent képeket pedig egyszerűen »orosz isteneknek« nevezik. Hogy a dolognak kezdetben nálunk is így kellett lenni, mondanom sem kell. — A »Nagyboldogasszony« cím valamivel későbbinek látszik, bár ez is nagy régiség s szintén egész a pogánykorig felnyúlik. Erre látszanak mutatni egyik nyelvemlékünk következő szavai: »És az ő (Sz. Gellért) tanácsának intéséből akkoron kele fel, hogy az szíz Máriát ez Magyarországbán Bódog asszonynak avagy ez világnak »nagyasszonyának« hivnák. (L. Toldy Fer. magyar szentek legendái 51 l.) Egyébiránt mint mondtam, a »nagy« jelző minden altáji népnél igen megszokott szava a megtiszteltetésnek, így a »nagy asszony« a régi finneknél is nagyon divatos volt (suuri muori) nálunk pedig a »nagyur-nádor« (Lásd e szót okiratok alapján kimutatva Szarka Jos. Conjectura de origine, potestate et antiquitate nominis Nádor ispány. Sopronii S.) »nagy uram«, »nagy asszonyom«; »hadnagy«, »nagy fejedelem« a mint nevezik vala őseink a vezéreket; szintén e szó megtisztelő jelentésének nagy divatára mutatnak. Mi a mordvákat illeti, fennebb látók, hogy »Ange Pat'äi«-t »a nagy Isten nagy leányának« is hívják. A dolog úgy lehetett, hogy midőn őseink hallották, hogy a hittérítők Máriának főleg szüzességét és az üdvözítő csodás születését hangsúlyozzák, akaratlanul is a »Kisasszony«-ra gondoltak, s szüz Máriát vele azonosították, — midőn pedig, mint az egek királynéasszonyának nagy hatalmát hallották kiemeltetni, — ezt is egészen természetesnek találták, s a »nagyasszony« cím sem tartalmazott semmi újat reájok nézve, sőt nem tartalmazott semmi újat az »istenszülő szüz anyja« sem, melylyel kiválóan szerette tisztelni Sz. Margit a szent szüzet. Az első czimet: a »Kisasszony«-t magok adhatták Máriának, a másodikat pedig a »Nagyasszony«-t Sz. Gellért tanácsára fogadhatták el, — a fennebbi nyelvemlékek csak most idézett helye, pedig »és az ő intésének tanácsából« alkalmasint nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy Sz. Gellért ész-

revette, hogy a »Kisasszony« nem annyira »szüzet,« mint folyvást a »Természetistenasszonyát« jelenti, s azért igyekezett azt valami egyébbel helyettesíteni.

Következtetem továbbá onnan, hogy a pogánykori őser-telemben vett »Kisasszony«-nak, mely őseinknél a »Természet tündéré«-nek egyik neve volt, a finnben sem hiányzik vala megfelelője. — A »Természettündéré«-nek a finnben több díszneve volt, a milyenek: »Ilmatar« = Légleány, »Luonnotar« = Természetleány stb., de ezeknél jobban érdekellhet bennünket az, mely a magyar »Kisasszony«-nak szószerint megfelel: a »Kave,« maga a szó csak »szüzet« jelent, de egészen úgy, mint a »Kisasszony« régentén őseinknél katexochen megtisztelő jelentéssel. Ez értelme a finn szónak még folyvást megvan, használata azonban a mai élő finn nyelvben már egészen szokatlan, míg a magyarban a »Kisasszony« szó egészen közhasználatú, s előbb az előkelő vagyis uri osztálybeli, ma pedig a művelt osztályhoz tartozó hajadonok díszneve, isteni személyt természetesen nem jelent többé. Nyilvánított nézetemnek nem kis erősségére szolgál, s nem kis részben alkalmas azt megvilágítani azon körülmény, hogy az »ég istenasszonya« tisztelete nemcsak a mordvák- és finneknél, hanem mint Guaguini Sándor *Sarmatiae Europaeae descriptio* művéből stb. látom, ez hajdan a hozzánk legközelebbi rokon voguloknál még nagyobb mértékben volt így. Ugyanis az Ob mentén (Obdoria regio) nagyszerű kőszobra állott, melyet az oroszok »Zolotina baba«-nak »arany-asszony«-nak hívnak vala, s messze földön híres volt, s a legbecsesb bőrökkel szoktak volt neki áldozni. Maga a szobor, mely a most említettem műben le is van ábrázolva, öreg nőt ábrázolt ülő helyzetben, ölében kisdoddal és mellette oldalvást egy álló gyermekkel (*est autem similitudo mulieris vetulae infantem in gremio tenentis, quem nepotem illius esse incolae dicunt*) valószínű, hogy a szerző Guaguini idejében a 16-ik században még meg volt, később azonban az orosz hittérítők buzgalmának áldozatává lett. Egészen hasonló bronz-szobrok ábrája látható továbbá Aspelin fennebb idézett műve II. füzeté 131-ik lapján 537. sz. alatt, melynél azonban az oldalvást álló unoka hiányzik. — Hogy ezek semmi egyebek nem lehetnek, mint a finn »Kave luon-

notar,« (természet szüze) a magyar »Kisasszony« megfelelő képei, bizonyosnak látszik előttem. Maga az orosz elnevezés »arany-asszony« pedig nyilván az eredeti elnevezés átfordítása, és az »arany« szó nyilván kedveskedő elnevezés, egészen úgy mint a finnben és magyarban az »arany« és »aranyos« szavak maig is használatosok kedveskedő jelzőknek; magára a szobor anyagára nem vonatkozhatott, mert hiszen az kőből volt.

Ime ez képezi a magyarázatát annak is, hogy a Mária-cultus hazánkban oly hirtelen elterjedett s a magyar népnél oly mély gyökeret vert; oka ennek az, hogy — mint kifejtém, ily nézet a pogány vallásban sem hiányzik vala.

Összevonva az eddig előadottakat, nem tartózkodom ki-mondani, hogy én ennyi adat egybetalálkozását, milyenek: a magyar népnek az Isten látogatásától való félelme; Szent Iván hava s a »hosszú mint a Szent Iván éneke«-féle közmondás, kapcsolatban a »Hétfő hetibe« kezdetű játékos versikével; a »Kisasszony hava« és »Kisasszony napja«; a »Nyírfa-kisasszony«; a »nyírfa vessző«-nek egészség végett gyermekek veregetésére való használata; a lakodalmakon elmaradhatatlan »köleskása«-nak, a keresztelőkön szintén ilyen »bábakása«-nak, mint a termékenység jelképének, s ugyanazért, mint látók a mordváknaál »Ange-Patäi«-nek, nálunk pedig a »Kisasszony«-nak, »Nyírfa-kisasszonynak« egyik legkedvesb szent növényének divata; ételnemek között a fentemlített két magyar különlegesség országszerte megszokott volta; a tojásoknak vöröshagyma héjjal főzés általi festegetése; a Vízkeresztkor szokásos »koledálás«; az »Ange Patäi«-nek megfelelő »Angete Pankete« név (a két utóbbi ugyan jöhetett hozzánk az oláhság útján is, de vehették ősünk egyenesen a mordváktaól is, mely esetben az egyezés egészen olyan, mint a milyen a székely »Ögyötöm, bögyötöm« versikének a zürjén ugyanazon versikével való csaknem bötüszerinti egyezése.) mindezeknek összetalálkozását és a mordva »Természet-tündére« tiszteletével való meglepő egyezését a pusztá véletlenségnek tulajdonítani lehetetlenségnek tartom, valamint szintén ilyennek azt is, hogy az utolsó helyen említett két elnevezés kivételével a többi is az oláhságtól származott volna át hoz-

zánk, a »koledálás« és »Ange-Pat'ai« tisztán sajátképeni mordva elnevezések lévén, míg a többi valamennyi részlet tisztán magyarok, melyek az eredetiségnek sincsenek hi-jával.

Aspelin művében továbbá emlékezés van téve egy mordva balladáról, melynek tartalma azt tárgyalja, hogyan adnak férjhez egy szép fiatal leányt egy zsidóhoz, s mint búsul a nő, midőn megtudja, hogy férje éjjel rabolni jár. Tudjuk, hogy ugyanily ó-székely ballada a Kriza János »Vadrózsái«-ban (137 l.), valamint a Gyulai Pál-Arany László-féle gyűjteményben sem hiányzik, de nem hiányzik ezenkívül az oláh népköltési gyűjteményekben sem, a honnan az oláhságnál azon gyanu támadt, hogy ezt és még egy-két ily egyező tartalmú balladát a székelység az oláhságtól kölcsönözte. A dolog azonban nem így áll, hanem úgy, hogy sem az oláhság nem kölcsönözte a székelységtől, sem a székelység az oláhságtól, hanem mindkét népnél egy közös eredetre vezethetők vissza, mely egész az őskorba felyűlik.

Lássuk tehát, mi ez a ballada, s mi a magyarázata annak, hogy oláhban, székelyben, magyarban s ezenkívül a mordvában is egyaránt föltalálható?

Ha a magyar népnél még máig divó menyekzői szokásokat a finn-ugor népek ugyanily szokásaikkal összehasonlítjuk: a hasonlatosságot oly igen nagynak, az egyezést annyira teljesnek fogjuk találni, hogy józan észszel nem lehet egyebet következtetni, mint azt, hogy oly nagy régiségre vihetők azok vissza, mikor még e népek sok századon át együtt éltek, szokásaik, erkölceik azonosak voltak, nyelvek közel rokon volt, s ha a régi iskola emberei a magyar népmesékből egyezésekre — az előadási módnak az altáji népekével való meglepő egyezése, az árja népekétől pedig az azonosság mellett sokszor nagyban való eltérése ellenére is rendesen nagy könnyedén rámondhatják is, hogy ezek minden népnél ugyanazok, indiai bölcseségekre vezetendők vissza, s így a közös eredet mellett semmit sem bizonyítanak; a lakadalmi szokások mindegyikére annyira eltérők más európai népek lakadalmi szokásaitól, hogy hasonló ellenvetéssel előállaniok egyszerűen lehetlenség, s a közös eredetnek csálhatatlan bizonyítékát képezik.

Ily töredékek a rokon népek közül a zürjenektől, mordvákától, s a kikenél legteljeshben vannak a Kalevala rúnóiban összegyűjtve s megőrizve, a finnektől maradtak ránk. (Lehetnek még ilyenek más rokon népektől is összegyűjtve, oroszországi levéltárakban, melyekben egész halmazai vannak összegyűjtve az altáji népek néprajzi viszonyai leírásának, — de jórészt hozzáférhetetlenek, s úgy látszik, azon időpontot akarják bevárni a közzétételre, midőn már ezek »mind eloroszosítottak s létezni megszűntek, mint már ez szokás, hogy a modern tudomány inkább gyönyörködik kihalt népek multjának buvárlatában, mint az élőkében, úgy lehet csupán azért, mert ezek nem régiség, amazok pedig igen is.) Ezekhez csatlakoznak a mieink, melyek — amazokkal összehasonlítva, mostani nagy hiányosságukban is sokszor oly tanulságos részleteket tartalmaznak, hogy azok világánál nem csak azt ítélhetjük meg, hogy a fenmaradt részlet az összehasonlítás tárgyát képezővel teljesen azonegy, hanem még azt is biztosan látjuk lelki szemeinkkel, a minek egykor szükségképpen létezni kellett nálunk is, ma pedig már nem létezik, avagy ha igen, még valahol fölfedezetlenül lappang.

Osszehasonlítás közben mintaképpül a finn rúnók kínálkoznak, de a mordva lakadalmi verses mondókák is, bár hiányosabbak amazoknál, a külön ősmagyar népéletre annyival becsesebbek, mert oly meglepő részleteket tartalmaznak, melyek a valamikor létezni kellett azonosságot kétségen kívülé teszik.

A finn rúnók szerint a lakadalmi szokások két részre oszlottak u. m. a) azon szertartások és mondókákra, melyek a menyasszony szülei házánál voltak szokásban, b.) azokra, melyek az új házasság fogadtatását a vőlegény szülei házánál tárgyazzák. Különösen itt nem hiányzanak az intések sem mind a menyasszony mind a vőlegény részére, melyeket a Kalevalában valóban nagyszerűen szép költői fölfogással a nemzet tündére Kalevatar, ki a lakadalmakból soha sem hiányozhat, maga ad elő. Az intések méltók egy ily felséges isteni személyhez s a finu népeknek őskori életét valóban olyannak tünnetik föl, hogy azt vadnak teljességgel nem tarthatjuk. Hogy pedig mind a vőlegénynek, mind a menyasszonynak az egy-

mást megértés, békés együttélés és megférése az elretentő példa se hiányozhassék, egy férfi és egy női koldus is elmondja élete történetét, melyből kitűnik, mily szomorú következményei vannak a férfitlan gyávaságnak, és a női hivatás felfogni nem tudásának. Ezek tehát élő képek az életből. — S ime ily élőkép volt a fenebbi, nekünk az oláhokkal, kik ezt nyilván bolgár-mordva őseiktől örökölték, közös székely-magyar balladánk, nyilván a völegény számára intésképen minden lakadalmában elmondva, hogy t. i. ha netalán ilyesmire magában hajlamot érezne, igyekezzék azt jó eleve kiirtani, mivel különben boldog családi életről szó sem lehet, s csakis szegény ártatlan ifju nejét rontja meg; a menyasszony részére pedig emlékeztetésül, hogy a lépés, melyet tett, oly természetű, melyről egyelőre senkisé tudhatja, boldogságot avagy nyomort fog rá hozni, megbecsüli-e majd a férje vagy sem. Mind ez már meglehetősen kifejtett társadalmi rendre mutatva, ha ezt különben is minden kétséget kizáró történelmi kútfőkből nem tudnók is, hogy ilyesmi mind a kazár mind a bolgár birodalomban valóban létezett. — Sajnálni lehet, hogy maga a mordva ballada szövege sem a fennebbi Melnikow-Aspelin-féle közleményben, sem a Reguly gyűjteményében nincs meg, holott ez utóbbiban ily lakadalmi igen becses verses mondókák (morot-dalok) nem hiányoznak, melyeket a Nyelvtudom. Közl. V. k. 1-ső füzetében Budenz J. magyarázott meg.

E Reguly gyűjtötte dalokban négyszer fordul elő e nevezetes hely:

»Egyik felemen »Napistenem« másik felemen »Holdistenem« (13. b.) ismét: a ház közepén »Napistenem« házam közepén »Holdistenem« (13. c) ismét:

»Aludtam, aludtam menyecske és fölserkentem, mintha lóczán ültem volna, jobb oldalamon a »Napistenem«, baloldalamon a »Holdistenem«, fejem fölött a felhős Mennydörgő, e körül csillagok; az ég körül csillagszikrák. Én tudom asszonyom a te álmodat. A te álmod életet, szaporodást jelent. Jobb oldalodon a »Napisten« a te »napad«, baloldalodon a »Holdisten« a te ipad; fejed fölött a felhős Mennydörgő a te fiatal férjed; a Mennydörgő körül a csillagok a te gyermekeid;

az ég körül a csillagszikrák a te hires nemzetséged (13. és 14 d.)

Innen azt látjuk, hogy a jobb oldalon a »napa« mint »Napisten« említettik, mivelhogy a fiatal menyecskének főleg annak kellett minden pillanatát lesni, egy szóval tőle függött. Ennek tehát ősrégi altáji szokásnak kellett lenni, úgy hogy például asztalnál a menyecskét a kettő közé ültették, s a mordva dal ennek őrzi az emlékezetét. — A »napá«-nak mordva neve »avaj«, erre teljességgel nem emlékeztet, mert a »nap«-ot »ri«-nek, és »ši«-nek, magát a Napistent »Či-Páz«-nak hívják, de igen is emlékeztet a magyar »napa« melyet hirtok raggal ellátva »napam,-ad,-napa«-nak, nem pedig a szó jelenlegi alanyesetének megfelelően »napám,-ád,-napája«-nak szoktunk mondani, s így minden oda mutat, hogy az új menyecskét a régi pogány magyarok is jelképesen a Nap és Holdnak nevezett napá és ipa közé ültették lakadalmakon s így keletkezett a »napa« szó. — Nevezetes, hogy a finnben e három név: »napa« »vö«, »meny«-anoppi, vävy, mi-niä »önálló értelemmel egyik sem bír, a magyarban pedig igen is bírnak: »napa, (a »nap«-tól) vő a. m. vevő régenten »vevej« is, »meny« a. m. menő, régenten »menej« is. A finn »anoppi« ezenkívül azért is érdekes, mert a most előadottakat még jobban megerősíti, ugyanis a szó azon nagy régiségből való lehet, mikor még a »nap«-ot a finnek is nem »päivä«, -nek, mint ma, hanem velünk egyezően »nap«-nak nevezték, s a »vävy«-t és »miniä«-t, is csak oly jól értették, mint mi mai napig s így, maradt rajta a fennebbiszokás alapján az »anoppi«, a »napá«-n egészen úgy mint nálunk a »napa« elnevezés. — Ugyancsak ezen ősrégi szokásból következik az is, hogy a napnak, holdnak és csillagoknak pogány őseink is védszellemeket tulajdonítottak, mint a többi valamennyi altáji népek; vegyük hozzá mindezekhez a székelyeknél máig is élő átkozódás-módot: »verjen meg a Napisten« és így a magyar ősvallás »Nap- és Holdisténét« constátáltnak vehetjük.

Mind a finn Kalevalának, különösen a menyekzői szertartásokat tárgyzó rúnóiban, mind a Reguly fennemlített hagyatékában, mely a mordva nyelvet tárgyazza, többször van említés téve a »serfőzés«-ről (finnül: »olut«, mordvaul »pure«).

Hogy a serfőzést, északon, ősidőkben az egyetlen szeszes italt ősainknak ismerni és gyakorolni kellett, kitűnik a névből, mely cseremiszlűl »será« és »pura«. A szó azonossága kétségtelen. De a fennebbi ünnepleírásokból azt látók, hogy a »ser«-nek a mordvák is több fajtát ismerték, s különösen a méhsört hívják vala »pure«-nak. Így lehetett a dolog ősainknél is, midőn azonban nyugoton a borral megismerkedtek, a méhsör pedig szokatlanná vált s feledésbe ment, úgy alkalmazhatták aztán a »pure«-nak megfelelő »bor« szót, mely az előtt »édes sert« jelentett, a szőlő nedvre.

A Reguly mordvanyelvi példatárában meg ez a sajátos példa fordul elő: t'asa ba'na latsa lembä »itt olyan meleg van, mint a bányában, ismét: ba'na latsa uštezá« úgy fűtötte mint a bányát. »Ezek elsejét« meleg mint a bánya (jó meleg szobáról szólva) akárhányszor hallottam gyerekkoromban magam is, sőt én is úgy mondtam, a nélkül, hogy tudtam volna, mi az a »bánya«, a mint hívják Nagy-Várad környékén az »ásvány fürdőt.« E szó, mint látjuk, mordva szó, s gőzfürdőt jelent, melynek hogy divata még Mátyás király idejében fenn volt, világosan mondja Galeotti »solent enim laconicis uti.« Érdekes tehát tudni, hogy ősaink ezeket hívják vala »bányák«-nak.

Altáji rokonnépek lakodalmi szokásairól szólva, nem melőzhetem hallgatással azon részletet, mely a Kalevala XIX-ik runó. 355—406 verseiben találhatik, s melyet egy az általános nézetet, hangulatot tolmácsoló gyermek a leányos háznak megjelenő kérő megérkeztekor mond el, a vőlegényt »sas«-hoz hasonlítva, mely a leányos házba lecsapott s a legszebb leányt elrabolta. E részlet azért érdekelhet bennünket, mert egészen hasonló példázat a Dunántúl még szintén él népünknel, s a háztűz nézni érkező legényt szokták vele a háziak üdvözölni. E részlet sincs még tudtomra a nép ajkáról összeírva. Én egy, a polgári osztályhoz tartozó asszonyságtól hallám, de mondanom sem kell, hogy ilyesmit a szoros értelemben vett nép ajkáról kell gyűjteni, és pedig ha megbizhatót, hitelest akarunk kapni, mindig a legöregebb, kivált nőktől kell gyűjtenünk; így még sok becses részlet megmenthetünk az enyészettől, melyek korunk nivelláló ráhatása alatt napról-napra jobban kez-

denek enyészni s egy embernyom alatt észrevétlenül nyomtalanul kihalhatnak. Szabad legyen erre a »Nyelvőr« buzgó munkatársai, különösen gyűjtői figyelmét felhívnom.

Őskori hitregészetünknek eddig ezen személyeit ismerjük 1) »Ukkon«-t a főistent; 2) a »Magyarok istené«-t vagyis a nemzeti istenséget; 3) a »Föld-anyá«-t. Előfordúl még a rozszakaró s ártó istenségek között. 4) »Íz« és »Feneasszony«, végre 5) »Manó« a »másvilág« istensége. Ezekhez járúl a fennebbi munkálat világánál 6.) a »Kisasszony« másképp az »Ange-Patäi«-nek megfelelő s vele azonegy »Nyirfakisasszony«, Ukkon után a legfőbb isteni személy, kitől a többi jó istenségek származnak, végre 7) a »Nap« és 8) a »Holdisten, 9) a »Mennydörgő«. Főlényegességű személye még a magyar hitregészetnek 10) az »ember«, mint maga is isteni eredetű, s a főistenek közvetlen unokája.

Értékésem fölolvassága óta tünt föl nekem néhány adat, elég jelentékeny arra, hogy szükségesnek érezzem azokat a 66-ik és következő lapokon előadatoknak kiegészítésül itt utólagosan közölnöm:

A Szent Iván éji tűz, mely népünknel itt ott még máig is szokásban van, nyilván a nyár középi pogány isteni-tisztelet maradványa. Ugyane szokás meg van még máig a finneknél is. Hogy egyéb ünnepélyességek sem hiányoznak náluk e napon; Juhanuskoivu-Iván napi lombos nyirfa, ünnepiesen földiszítve, mint ma nálunk a Májusfát szokás földiszíteni, Juhannushuvi-Iván napi multság stb. kifejezésekből következtetem. Föllehet venni, hogy e nyárközépi ünnep valamennyi altáji népnél közdivatu volt.

Mily nagy ünnepélyességgel ülték meg e napot pogány őseink, megítélhetjük onnan, hogy még a keresztyén magyaroknál is sokáig fennmaradt s a vele járó kihágások miatt korlátozni kellett, a mint erre vonatkozólag Inchoffer M.-nál ezekeket olvassuk: »A magyaroknál a vele együtt járó bámulatos világítási és tűzijátékok, valamint a tüzek körül ropni szokott ünnepi táncz, tobzodás és zajos kedvsapongás folytán némelykor csaknem babonává fajult (in superstitionem aliquando deeravit) míg aztán némileg korlátoztatott.

A 79-ik lapon a lakadalmi szokásokhoz elmondottak

kiegészítéseül fölemlítem még a népünknel divó »kárlátás« szót, mely ha czélzást tartalmazhat is a menyasszony szűzessége elmúltára vonatkozólag; ma már nem élvén többé semmolyatén szokás, a melylyel szorosb összefüggésben volna, jóformán értelmét veszítette. Régentén azonban a dolog másként lehetett. A lappoknál volt ugyanis régentén szokásban, hogy a menyasszonynak az első elháláskor kiömlött vérét kendőn fölfogták, s eltették, az összetürt kendőre háram csimbókot kötöttek, s azon hitet csatolták hozzá, hogy míg a nő tiszta életet él; minden őt érhető veszedelemben egy egy csimbók fölbontásával fokozott segílyt nyerhet, s ime ilyen szokás létezhetett ősidőkben őseinknél is, s annak őrizi emlékezetét a lakadalmakon szokásos »kárlátás« kifejezés. Lásd: Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban czimű értekezésemet (Értekezések a Nyelv és Széptud. osztály köréből VII. v. 29 l.)

A mordvák az Istent Škajnak, de kedveskedésképen kicsinyítő képzővel Škajnä-nek istenkének is hívják egészen úgy mint népünk is némely vidékeken »istenkét« szeret mondani, a mi mindenesetre nevezetes észjárási találkozás.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l.	40 kr.
II. Szám. Bálint Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymiki dala hangjegye. 1874. 32 l.	20 kr.
III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudományak mive ése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182 l.	40 kr.
IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l.	20 kr.
V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l.	20 kr.
VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l.	15 kr.
VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól	15 kr.
VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l.	15 kr.
IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l.	15 kr.
X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap.	15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l.	25 kr.
II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l.	30 kr.
IV. Szám. Brassai Sámuel nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l.	15 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l.	25 kr.
VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l.	20 kr.
VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l.	80 kr.
VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l.	10 kr.
IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97 l.	60 kr.
X. Szám. Berczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól	10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól.	10 kr.
II. Szám. A mandsuk szertartásos könyve. Bálint Gábortól	10 kr.
III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairókról. Dr. Barna Ignác l. tagtól	20 kr.
IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác l. tagtól	50 kr.
V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól	10 kr.
VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól.	60 kr.
VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól.	10 kr.

VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai. Barna Ferdinánd l. tagtól	20 kr.
IX. Eranos. Télfy Iván lev. tagtól	20 kr.
X. Az ik-es ígéről. Joannovics György l. tagtól	40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
II. Podhorszky Lajos, magyar-símai nyelvhasználtása. Budenz József r. tagtól	10 kr.
III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól	20 kr.
IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd, lev. tagtól	10 kr.
V. Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól	30 kr.
VI. Bankavis Kleon új görög drámája. Télfy Iván lev. tagtól. Ára	30 kr.
VII. A nevek uk és ik személyragairól. Imre Sándor l. tagtól	20 kr.
VIII. Emlékezés Székács József t. tag fölött. Ballagi Mór r. tagtól	20 kr.
IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. Vámbéry Ármin r. tagtól	10 kr.
X. Batori László és a Jordánszky-Codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) Volf György r. tagtól	10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvincodexek. Dr. Ábel Jenő től	60 kr.
---	--------

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szölások birálata,

tekintettel

az ujitás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani ujitások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófűzés. — V. Stil.

Ára 1 frt.